

z dnia 16 października 2020 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020-2023

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2020 r. poz.713) oraz art. 87 ust. 1,3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2020 r. poz. 282; zm.: Dz.U. z 2020 r. poz. 782) po uzyskaniu pozytywnej opinii Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020-2023 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Koluszek.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Łódzkiego.

Przewodnicząca Rady
Miejskiej w Koluszkach

Anna Szostak

Burmistrz Koluszek

**GMINNY
PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
DLA GMINY KOLUSZKI
na lata 2020 - 2023**

Koluszki 2020

Spis treści:

1. Wstęp	3
1.1. Cel i metoda opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020-2023	4
2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy Koluszki....	5
2.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki z opracowaniami dla województwa łódzkiego	5
2.1.1. Relacje ze Strategią rozwoju województwa łódzkiego	5
2.1.2. Relacje z Planem zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego	6
2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki z wojewódzkim programem opieki nad zabytkami w województwie łódzkim	7
2.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki i „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”	10
2.4. Strategiczne cele polityki państwa w sferze rozwoju kultury, w tym ochrony zabytków	11
2.5. Krajowe uwarunkowania ustawowe i instytucjonalne funkcjonowania ochrony dóbr kultury	12
3. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Koluszki	15
3.1. Wykaz obiektów zabytkowych nieruchomych	19
3.2. Obiekty zabytkowe nieruchome o najwyższym znaczeniu	20
3.3. Zabytki ruchome	21
3.4. Krajobraz kulturowy	22
3.5. Zabytki archeologiczne	23
3.6. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego	24
3.6.1. - Wynikające opracowań strategicznych odnoszących się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy	24
3.6.2. - Wynikające ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy	30
3.6.3. - Wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy	33
4. Diagnoza stanu zabytków i dziedzictwa kulturowego	38
5. Założenia programowe w zakresie opieki nad zabytkami na lata 2020-2023	40
6. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	43
7. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	45
8. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2020-2023.....	50
Załącznik nr 1 : Potencjalne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami..	49
Załącznik nr 2 :Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków	50
Załącznik nr 3: Gminna ewidencja zabytków	51

1. Wstęp

Gmina Koluszki administracyjnie położona jest w centrum województwa łódzkiego, w powiecie łódzkim wschodnim. Obszar gminy leży w północno - wschodniej części powiatu i graniczy od północy z gminami Brzeziny, Rogów i Jeżów, od wschodu z gminami Żelechlinek i Budziszewice, od południa z gminami Ujazd i Rokiciny, od zachodu z gminami Brójce i Andrespol.

Siedzibą władz powiatowych jest miasto Łódź.

Gmina Koluszki leży w południowo - wschodniej części Nizin Środkowopolskich, w obszarze południowo - zachodniego Mazowsza.

Pod względem ukształtowania powierzchni obszar gminy jest urozmaiconą hipsometrycznie falistą wysoczyzną morenową i wodnolodowcową (200 - 210 m n.p.m.) o spadku z zachodu na wschód i północny wschód. Większe obniżenia występują w dolinach rzek Mrogi, Rawki i Piasecznicy (170 – 190 m n.p.m.).

Przez teren gminy przebiegają, mające duże znaczenie dla rozwoju gospodarczego obszaru, magistralna linia kolejowa Warszawa - Katowice oraz linia kolejowa pierwszorzędna Łódź - Tomaszów Mazowiecki.

Na terenie opracowania wydzielają się trzy struktury funkcjonalno-przestrzenne - obszar miasta Koluszki, wschodnia część gminy o charakterze rolnym ze znaczącymi terenami przyrodniczymi oraz jej część zachodnia o charakterze rolnym z obszarami przyrodniczymi i terenami mieszkalnymi i rekreacyjnymi.

W skład gminy wchodzi miasto Koluszki i miejscowości zorganizowane w 24 sołectwach: Będzelin, Borowa I, Borowa II, Długie-Turobowice, Lisowice-Erazmów, Felicjanów, Gałków Duży, Gałków Mały - Wschód, Gałków Mały - Zachód, Gałkówek - Parcela, Jezioro, Katarzynów-Zygmuntów, Kaletnik, Kazimierzów, Przanowice, Stary Redzeń, Nowy Redzeń, Słotwiny, Regny, Różyca-Żakowice, Stamirowice-Leosin, Stefanów, Świny, Wierzchy.

W strukturze użytkowania powierzchni ziemi użytki rolne zajmują 48,1 %, a lasy i zadrzewienia 40,2 % powierzchni gminy.

Na zasób kulturowy gminy składają się układy przestrzenne, obiekty, układy zieleni oraz stanowiska archeologiczne.

Dominującą rolę w krajobrazie gminy odgrywają przestrzenne struktury liniowe - ciągi linii kolejowych, obiekty i zespoły zabudowy tradycyjnej, w tym zabudowa osiedla mieszkaniowego pracowników kolei oraz zabytki techniki związane z koleją, nadające miastu indywidualną cechę, wyróżniającą go z otoczenia.

Gminny program opieki nad zabytkami, stanowiący instrument koordynacyjny wdrażania gminnych polityk przestrzennych, powinien przyczynić się do istotnej poprawy stanu zasobów gminnego dziedzictwa kulturowego poprzez określenie działań edukacyjnych, organizacyjnych i finansowych oraz upowszechnienie w świadomości społeczeństwa gminy potrzeb i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego.

1.1. Cel i metoda opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020 – 2023.

Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020 – 2023 jest czwartym, kolejnym opracowaniem wynikającym z przepisów art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tj. Dz.U. z 2020 r., poz. 282 z dnia 21 lutego 2020 roku;), sporządzonym dla obszaru gminy w jej granicach administracyjnych, a odnoszącym się do zasobu i uwarunkowań funkcjonowania dziedzictwa kulturowego gminy.

Zgodnie z zapisami wspomnianej wyżej ustawy, celem Programu jest między innymi określenie zasad finansowania i organizacji działań ochronnych wobec dziedzictwa kulturowego, a także działań edukacyjnych i wychowawczych wobec lokalnej społeczności. Tak więc wynikiem działania Programu będzie poprawa stanu dziedzictwa kulturowego gminy, w sferze gospodarczej wytworzenie markowego produktu turystycznego wykorzystującego zabytki i krajobraz kulturowy a w sferze społecznej – akceptacja i zrozumienie mieszkańców gminy dla działań związanych z utrzymaniem i ochroną dziedzictwa kulturowego.

Wobec upływu terminu obowiązywania Programu przystąpiono do sporządzenia kolejnego Programu – na lata 2020 – 2023.

Uznano, że zachowane zostaną przyjęte w Programie na lata 2016 – 2019 cele gminnego programu opieki nad zabytkami, jako wymagające znacznie dłuższego, niż czteroletni, okresu realizacji. Zakłada się, że w niniejszym Programie i następnych, cele te będą sukcesywnie realizowane.

Wobec powyższego Gminny program opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020 – 2023 stanowi kontynuację i swoistą aktualizację Programu opracowanego na lata 2016 – 2019.

W niniejszym Programie wykorzystano Gminną ewidencję zabytków dla gminy Koluszki wykonaną przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi w czerwcu 2007 r., zaktualizowaną w trakcie prac nad tym Programem.

2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy Koluszki

2.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki z opracowaniami dla województwa łódzkiego

2.1.1. Relacje ze Strategią rozwoju województwa łódzkiego

W strategii rozwoju województwa łódzkiego 2020¹ główny cel rozwoju regionu łódzkiego – misja została zdefiniowana następująco:

Prowadzenie zintegrowanej i terytorialnie ukierunkowanej polityki zrównoważonego rozwoju, opartej na współpracy gospodarczej, budowaniu więzi społecznych oraz tożsamości regionalnej

Strategia zakłada następujące główne wyzwania dla regionu:

- restrukturyzacja technologiczna gospodarki;
- kreatywny kapitał ludzki;
- konkurencyjność łódzkich uczelni;
- rozwój głównych ośrodków miejskich i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich;
- sprawne powiązania transportowe;
- dostęp do dobrej jakości usług publicznych;
- zmniejszenie skali ubóstwa i wykluczenia społecznego;
- rozwój kapitału społecznego i wzmocnienie tożsamości regionalnej;
- ochrona zasobów przyrodniczych.

Tak określone wyzwania sformułowane dla realizacji misji rozwoju województwa łódzkiego zawierają w sobie następujące elementy ochrony i opieki nad zabytkami oraz ich wykorzystania:

- kształtowanie i poprawa ładu przestrzennego oraz intensyfikacja procesów rewitalizacji;
- tworzenie warunków dla rozwoju kapitału społecznego i poczucia tożsamości regionalnej wzmacniającego integrację wewnątrz województwa;
- ochrona stanu i poprawa jakości środowiska przyrodniczego, oraz racjonalne wykorzystanie jego zasobów i różnorodności kulturowej jako potencjału rozwojowego dla turystyki.

W odniesieniu do Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego, który obejmuje Gminę Koluszki określono cel strategiczny:

Spójny, dynamiczny i konkurencyjny obszar rozwoju funkcji metropolitalnych, współtworzący krajowy system metropolii oraz wpisujący się w proces rozwoju bipolarnego układu metropolitalnego Łódź – Warszawa

Wśród strategicznych kierunków działań dla Łódzkiego Obszaru metropolitalnego następujące dotyczą sfery ochrony zabytków i zasobów kulturowych:

¹ Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020 przyjęta Uchwałą Nr XXXIII/644/13 z dnia 26.02.2013 r.

- wspieranie działań związanych z rozwojem gospodarki kreatywnej, opartych na unikatowym potencjale wyższych uczelni artystycznych, w zakresie sztuki i kultury, w tym przemysłu filmowego i muzycznego, mediów, wzornictwa i projektowania;
- wspieranie istniejącej bazy instytucji kultury wyższej oraz wspieranie funkcji symbolicznych i wydarzeń kulturalnych o randze krajowej i międzynarodowej;
- wspieranie przedsięwzięć rewitalizacyjnych w strefach śródmiejskich miast, szczególnie dziedzictwa przemysłowego;
- wspieranie działań na rzecz budowania zintegrowanych produktów turystycznych opartych na walorach kulturowych i atrakcyjności środowiska przyrodniczego.

Spodziewane dla opieki nad zabytkami gminy Koluszki rezultaty tak ukierunkowanych działań to:

- podjęcie działań rewitalizacyjnych na terenie Koluszek, a tym samym poprawa warunków zamieszkania i estetyki przestrzeni miasta;
- włączenie lokalnych działań na rzecz rewitalizacji w działania na obszarze całego Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego;
- zwiększenie rangi i akceptacji społecznej dla spraw związanych z ochroną zabytków, dziedzictwa kulturowego i jego znaczenia dla rozwoju gminy;
- wzmocnienie identyfikacji mieszkańców z miejscem zamieszkania w tym z jego przeszłością;
- ułatwienia w poszukiwaniu inwestorów zainteresowanych rewitalizacją obiektów i obszarów zabytkowych;
- ułatwienie partycypacji w wykorzystaniu europejskich programów operacyjnych;
- wykorzystanie atrakcyjnego pod względem krajobrazowym i przyrodniczym otoczenia gminy dla jej rozwoju gospodarczego, a szczególnie ruchu turystycznego.

2.1.2. Relacje z Planem zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego² 2030+ za nadrzędny cel polityki zagospodarowania przestrzennego województwa uznaje doprowadzenie do zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego całego terytorium województwa, a zatem jest to proces zachowania równowagi środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego.

W treści dokumentu podkreślono różnorodność dziedzictwa kulturowego województwa łódzkiego tworzącą tożsamość kulturową jej mieszkańców, niosących ze sobą ważny potencjał w rozwoju rekreacji i turystyki. Plan formułuje liczne ogólne zasady odnoszące się do kształtowania przestrzeni również z uwzględnieniem reguł dotyczących poszanowania dóbr kultury.

1. Poprawa stanu zachowania i właściwe wykorzystanie dziedzictwa kulturowego regionu poprzez: a) rewitalizację historycznych założeń przestrzennych miejskich i wiejskich, z uwzględnieniem zachowania specyficznych cech ich struktury budowlanej i nadania odpowiedniego standardu estetycznego przestrzeniom publicznym, przy założeniu ograniczenia barier architektonicznych, b) konserwację, restaurację i rewaloryzację zabytków, szczególnie reprezentatywnych i zagrożonych zniszczeniem (nieużytkowanych lub użytkowanych niewłaściwie), c) zapewnienie wykorzystania zabytków, z uwzględnieniem wyeksponowania ich wartości oraz

²

Zatwierdzony uchwałą Sejmiku Województwa Łódzkiego Nr LV/679/18 z dnia 28 sierpnia 2018 r.

- dostępności turystycznej, a także zagospodarowanie zabytków nieużytkowanych, w szczególności na cele społeczne.
2. Ochrona i wzmacnianie walorów krajobrazu kulturowego poprzez poprawę jakości przestrzeni publicznych, a szczególnie w otoczeniu obiektów zabytkowych, w tym m.in.: a) wprowadzenie i poprawa stanu małej architektury i obiektów budowlanych, z wykorzystaniem materiałów wysokiej jakości, b) uwzględnianie zasad kompozycji, c) wprowadzanie udogodnień dla osób ograniczonych ruchowo, d) zwiększenie udziału zieleni oraz zachowanie i odtworzenie zabytkowych kompozycji zieleni w ośrodkach historycznych.
  3. Kreowanie nowej zabudowy w sposób jednorodny, zwłaszcza w ośrodkach historycznych i na terenach wiejskich, w tym m.in.: a) nawiązanie do lokalnych form architektonicznych z uwzględnieniem zróżnicowania międzyregionalnego, b) zachowanie i właściwe kształtowanie gabarytów, proporcji, stylu i estetyki, c) promocja wykorzystania lokalnych materiałów budowlanych m.in. kamienia wapiennego, drewna, cegły.
  4. Kształtowanie otwartego krajobrazu wiejskiego, w tym m.in. a) zachowanie zadrzewień przydrożnych i śródpolnych oraz ochronę lasów tworzących tradycyjny krajobraz rolniczy, przed lokalizacją farm fotowoltaicznych, b) nasadzanie roślin z gatunków rodzimych, c) utrwalenie pozostałości historycznych układów pól i miedz oraz zagród, d) zachowanie i odtworzenie historycznych kompozycji zieleni, w tym m.in. założeń dworsko-parkowych.

Wynikające z ustaleń planu zagospodarowania przestrzennego województwa uwarunkowania funkcjonowania dziedzictwa kulturowego Gminy Koluszki to uwzględnienie wśród elementów, na których oparto rozwój województwa - lokalnych uwarunkowań przestrzennych oraz zasobów, wsparcie dla przeciwdziałania degradacji środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego gminy oraz eksponowanie walorów kulturowych gminy w połączeniu z walorami krajobrazowymi sąsiadujących obszarów.

2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki z wojewódzkim programem opieki nad zabytkami w województwie łódzkim³

Wojewódzki program opieki nad zabytkami sporządzany jest co 4 lata przez zarząd województwa. Program wykonany z uwzględnieniem celów analogicznych, jak i w programie gminnym, przyjmowany jest do realizacji przez sejmik wojewódzki po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami zarząd województwa co 2 lata sporządza sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami, przedstawiane sejmikowi województwa. Jednocześnie sprawozdanie takie jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie łódzkim jako priorytet rozwojowy i cel strategiczny programu określa:

Zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego i spuścizny dziejowej

³ Przyjęty przez Sejmik Województwa Łódzkiego Uchwałą Nr XXV/319/16 z dnia 21.06.2016 r.

Celem polityki przestrzennej określonym w programie jest:

Kształtowanie nowych struktur przestrzennych w sposób harmonijny i umożliwiający ochronę dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

A województwo łódzkie ma w dalszym ciągu funkcjonować jako:

Region wyróżniający się różnorodnością walorów dziedzictwa kulturowego i spuścizny dziejowej, stanowiących podstawę wielokulturowej tożsamości województwa

Tak sprecyzowany cel strategiczny będzie wymagał podejścia systemowego, współpracy i zaangażowania działających na terenie województwa jednostek samorządowych wszystkich szczebli, instytucji rządowych odpowiedzialnych za ochronę zabytków, jednostek kulturalnych, naukowych i oświatowych, instytucji i organizacji pozarządowych oraz użytkowników i właścicieli obiektów zabytkowych, w tym instytucji komercyjnych. Program podkreśla kompleksowe podejście do procesów rewitalizacji tj. uwzględnienie aspektów zjawiska gospodarcze, społeczne, środowiskowe, przestrzenno-funkcjonalne czy techniczne. Przyjmuje się, że ze względu na przemiany społeczne, przestrzenne i gospodarcze głównym problemem i działaniem priorytetowym będzie „rewitalizacja układów przestrzennych miast i wsi”. Jako działania wspierające rewitalizacja obszarów województwa łódzkiego wskazano następujące działania wspomagające:

- poprawę stanu obiektów o obszarów zabytkowych;
- kreowanie różnorodności kulturowej;
- edukację kulturową mieszkańców;
- cyfryzację zasobów ewidencyjnych dziedzictwa kulturowego w regionie.

I działania uzupełniające:

- stworzenie mechanizmu współpracy w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- poprawa stanu i dostępności zabytków ruchomych w muzeach i obiektach sakralnych.

Powyższe cele i działania wpisują się w misję programu, którą jest:

Prowadzenie polityki zarządzania dziedzictwem kulturowym nakierowanej na rewitalizację układów przestrzennych miast i wsi, poprawę stanu obiektów i obszarów zabytkowych i ich społecznych funkcji. Polityka ta będzie oparta o partnerską wielopodmiotową współpracę, kształtowanie świadomości społecznej i promocję różnorodności kulturowej.

W programie wyznaczono 3 następujące „Cele i działania wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie łódzkim na lata 2016–2019”:

Cel operacyjny 1. Regionalny system zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Działanie uzupełniające: Stworzenie mechanizmu współpracy w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym

Działanie wspomagające: Cyfryzacja zasobów ewidencyjnych dziedzictwa kulturowego w regionie łódzkim.

Cel operacyjny 2. Atrakcyjność krajobrazu kulturowego.

Działanie podstawowe: Rewitalizacja układów przestrzennych miast i wsi (priorytet na lata 2016 – 2020)

Działanie wspomagające: Poprawa stanu obiektów i obszarów zabytkowych.

Działanie uzupełniające: Poprawa stanu i dostępności zabytków ruchomych w muzeach i obiektach sakralnych.

Cel operacyjny 3. Tożsamość kulturowa regionu.

Działanie wspomagające 1. Kreowania różnorodności kulturowej.

Działanie wspomagające 2. Edukacja kulturowa mieszkańców województwa.

Spodziewane dla opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki rezultaty tak ukierunkowanych działań to:

- ułatwienie dostępu do zdigitalizowanych zasobów kulturowych, w tym informacji o trwałych dobrach kultury,
- współpraca o zasięgu wojewódzkim w zakresie rewitalizacji cennych kulturowo obszarów gminy,
- połączenie ochrony zabytków z rozwojem gospodarczym i z rewitalizacją społeczną gminy,
- włączenie placówek naukowych oraz organizacji pozarządowych w działania na rzecz poprawy kondycji oraz upowszechniania wiadomości o środowisku kulturowym gminy,
- ułatwienie dostępu do funduszy pomocowych Unii Europejskiej przeznaczonych na działania rewitalizacyjne.

2.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki i „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022”

Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej państwa. Dobra kultury, w tym zabytki są nie tylko materialnym śladem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury, przyczyniającym się do kształtowania współczesnego, przyjaznego otoczenia człowieka.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 i zadania w nim wskazane nie wyczerpują katalogu wszystkich zagadnień związanych z problematyką ochrony zabytków w Polsce. Część rozwiązań na rzecz ochrony zabytków przewidziano w formie zadań do wypracowania w procesie wdrażania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 – z perspektywą włączenia uzgodnionych rozwiązań do Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022.

Głównym celem krajowego programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach programu będą realizowane następujące cele:

Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działań 1.1: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

Zadania:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 1.2: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Zadania:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosownych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 2.1: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Zadanie:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działań 2.2: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Zadanie:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Kierunek działań 3.1: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

Zadania:

- kampania społeczno - edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 3.2: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Zadanie:

-program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W dokumencie podkreślono, że za realizację zadań związanych z ochroną zabytków odpowiedzialna jest zarówno administracja rządowa (wojewódzcy konserwatorzy zabytków oraz Generalny Konserwator Zabytków), jak również jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o *samorządzie gminnym* (tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 446, z późn. zm.) do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2.4. Strategiczne cele polityki państwa w sferze rozwoju kultury, w tym ochrony zabytków

Zostały one określone w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 oraz w Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury do roku 2020. Przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r. „Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013” oraz „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” zawierają strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Dokumenty te tworzą ramy dla mecenatu państwa w zakresie kultury, polityki kulturalnej kraju funkcjonującej w warunkach rynkowych. Uwzględniają również kolejne perspektywy programowania unii europejskiej.

W dokumentach powyższych sformułowano następujące cele:

Cel strategiczny / nadrzędny: Zrównoważenie rozwoju kultury w regionach

Cele cząstkowe / uzupełniające:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane będą w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym szczegółowo odpowiadają opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury:

1. Czytelnicтво i sektor książki NPK Promocja czytelnicтва i rozwój książki.
2. Dziedzictwo kulturowe NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego.
3. Instytucje artystyczne i promocja twórczości NPK Rozwój instytucji artystycznych.

4. Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców – NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych.
5. Sztuka współczesna NPK Znaki Czasu.

Jednym z obszarów priorytetowych jest Dziedzictwo Kulturowe Narodowy Program Kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. Celem strategicznym tego programu jest ochrona i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

Celami częściowymi programu są:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informatycznego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicą.

Działania planowane w ramach programu ochrony zabytków dla Gminy Koluszki wpisują się w powyższe cele częściowe.

2.5. Krajowe uwarunkowania ustawowe i instytucjonalne funkcjonowania ochrony dóbr kultury

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

1. ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 282 z dnia 21 lutego 2020 roku)
2. ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. - *Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1219 z dnia 9 lipca 2020 roku),
3. ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. *o ochronie przyrody* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 55 z dnia 14 stycznia 2020 roku),
4. ustawie z dnia 3 października 2008 r. *o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko* (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 283 z dnia 21 lutego 2020 roku),
5. ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. *o gospodarce nieruchomościami* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 65 z dnia 15 stycznia 2020 roku),
6. ustawie z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 293 z dnia 24 lutego 2020 roku),
7. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – *Prawo budowlane* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1333 z dnia 3 sierpnia 2020 roku).

Zgodnie z art. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub

związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ochrona zabytków polega m.in. na:

1. zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
2. zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
3. udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
4. przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
5. kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
6. uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W ustawie wskazano też dostępne formy ochrony zabytków, którymi mogą być:

1. wpis do rejestru zabytków,
2. uznanie za pomnik historii,
3. utworzenie parku kulturowego,
4. ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (o znaczeniu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym) lub decyzji o warunkach zabudowy.

Formami ochrony zabytków, w myśl art. 7. są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W ustawie wskazano w art. 18 i 19 relacje między ochroną zabytków a innymi dokumentami. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji (...) studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W (...) planach i studiach, o których mowa w ust.1, w szczególności:

1. uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu,
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniając opiekę nad zabytkami.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia,
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- 3) parków kulturowych.

W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

W studium i planie, o których mowa w ust.1, ustala się w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Według art. 22 ust. 4 i 5 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

3. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Koluszki

Historia miasta

Historia Koluszek sięga końca XIV wieku. Pierwsza wzmianka o nich pochodzi z 1399 roku, kiedy to Coluszcovice zostały zarejestrowane w Sądowych Księgach Brzezin. Na przełomie XIV i XV wieku przez Koluszki przechodził ważny szlak handlowy zwany bałtycko - ruskim, wiodący od Łęczycy, przez Brzeziny, Koluszki, Inowłódz, Opoczno do Sandomierza.

Istnieje kilka hipotez dotyczących nazwy osady.

Jedna z nich głosi, że pierwszym właścicielem miejscowości był Koluch a następnie jego syn Koluszek.

Inna wersja głosi, że nazwa Koluszki pochodzi od ryby zwanej "koluszka", która stanowiła bogactwo pobliskich stawów i rozlewisk. W przeszłości obszary, na których znajduje się miasto, były silnie zalesione. Z tego okresu nie ma dokładniejszych danych na temat osady, nieznana jest również liczba jej mieszkańców. Pierwsze dane o społeczności Koluszek pochodzą dopiero z 1775 roku - żyło tu 141 osób w 19 domach. Wiadomo, że najstarszą częścią Koluszek są tzw. "Koluszki Stare".

Kolejny zapis o Koluszkach pojawia się w 1790 roku. Wówczas w najstarszej części osady znajdowały się 23 domy, a także młyn, browar, karczma i tartak. W latach 1797 - 1846 w pobliżu osady powstały cztery czynszowe kolonie kolonistów niemieckich, w których zamieszkiwało 20 rodzin. Osady te to Katarzynów, Felicjanów, Stefanów i Słotwiny.

Od 1831 roku powstała nowa osada stanowiąca część Koluszek - Kowalszczyzna, w której istniał już folwark i kolonia. Pod koniec XIX w. wspomniane wyżej osady kolonistów niemieckich weszły w skład Koluszek.

Więszszego znaczenia Koluszki nabrały wraz z realizacją kolei Warszawsko - Wiedeńskiej w latach 1840 - 1846 r., kiedy to we wrześniu po trasie z Koluszek do Piotrkowa Trybunalskiego przejechał pierwszy pociąg. Z Koluszek także poprowadzono w listopadzie 1865 roku tor kolejowy łączący Łódź i z linią Warszawsko - Wiedeńską. Znaczenie koluszkowskiego węzła kolejowego wzrosło jeszcze bardziej w 1885 roku - po połączeniu Koluszek ze Skarżyskiem Kamienną przez Tomaszów Mazowiecki oraz po wybudowaniu linii kolejowej do Łodzi Kaliskiej i połączeniu jej z Pabianicami, Zduńską Wolą, Kaliszem i Poznaniem.

Od tej pory po obu stronach linii kolejowej zaczęły rozwijać się osiedla mieszkaniowe. Początkowo rozwój miasta był chaotyczny - ulice nie miały ukształtowania oraz utwardzonej nawierzchni. Jednak dobre połączenie komunikacyjne Koluszek z większymi ośrodkami miejskimi miało pozytywny wpływ na ich rozwój. Dla obsługi kolei wybudowano budynek stacji, wieżę ciśnienia oraz towarzyszące im budynki ceglane, a także budynki mieszkalne - osiedle dla kolejarzy. Ulice Brzezińska i 3 Maja stały się najważniejszymi ulicami miejscowości. W rejonie dworca kolejowego wytworzyło się centrum Koluszek.

Według danych z 1883 roku w osadzie mieszkało 399 mieszkańców. Zatrudnieni byli oni przede wszystkim jako pracownicy kolei oraz w usługach i handlu.

W połowie lat 90. XIX w. rozpoczęto budowę neogotyckiego kościoła parafialnego, który poświęcony został w 1904 r. - powstała w Koluszkach parafia rzymsko - katolicka pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP.

Zorganizowano także Ochotniczą Straż Pożarną oraz wzniesiono strażacką remizę. Po wschodniej stronie miasta powstało nowe targowisko.

Początek XX był dla Koluszek okresem bardzo korzystnym. Postępowały tu procesy przyczyniające się do urbanizacji osady. Wybudowano wiele obiektów handlowych, przemysłowych i mieszkaniowych. W tym okresie rodziny kolejarские stanowiły około

połowy liczby mieszkańców. Pozostałą grupę stanowili kupcy, rzemieślnicy, rolnicy oraz osoby wyjeżdżające do pracy do Łodzi. W 1911 r. powołano do działania Szkołę Powszechną Nr 1 przy ul. 3 Maja.

Wybuch wojny w 1914 roku zahamował na kilka lat proces rozwoju przestrzennego Koluszek i odsunął na wiele lat możliwość uzyskania przez osadę praw miejskich.

Duży wpływ na rozwój miejscowości po I wojnie światowej miał dalszy rozwój komunikacji kolejowej. Głównymi środkami utrzymania była praca na kolei, handel i praca w przemyśle. Kolej umożliwiła Koluszkom pełnienie funkcji ponad lokalnej obsługi ludności. W tym czasie powstały w nich 2 tartaki, parowozownia w Słotwinach, wytwórnia ciśnieniomierzy, Kasa Spółdzielcza i Spółdzielnie Spożywców "Społem", urząd pocztowy, kino, restauracja, wiele sklepów, a także cegielnia.

Koło Polskiej Macierzy w 1917 roku utworzyło Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Humanistyczne. W okresie międzywojennym otwarto również Szkołę Powszechną Nr 2 przy ul. Tadeusza Kościuszki. Do 1921 roku w Koluszkach działał też Wiejski Sąd Pokoju dla 4-ech gmin.

Na obrzeżach Koluszek realizowano zabudowę jednorodziną i letniskową. Na ogólną liczbę 15 tysięcy mieszkańców zamieszkałych w latach 30-tych w granicach gmin Długie i Gałkówek, w miejscowości Koluszki mieszkało 3557 osób.

Przed wybuchem II wojny światowej Koluszki osiągnęły stan rozwoju typowy dla dużej osady miejskiej. Jednak pomimo dość znacznego wzrostu liczby ludności nadal nie posiadały praw miejskich i podlegały administracyjnie dwóm gminom wiejskim - Długie i Gałkówek.

W 1936 roku na posiedzeniu Sejmiku Powiatowego w Brzezinach podjęto decyzję o wystąpieniu do władz wojewódzkich o nadanie Koluszkom praw miejskich. W 1937 przystąpiono do pomiarów obszarów pod przyszłe miasto. Jednak przed wybuchem II wojny światowej nie zdołano zakończyć tych prac - wykonano jedynie orientacyjną mapę terenów, które miało obejmować przyszłe miasto. Przed 1940 r. rozbudowano sieć energetyczną i telefoniczną.

We wrześniu 1939 r. lotnictwo niemieckie zbombardowało węzeł kolejowy Koluszki i stację kolejową w Słotwinach. Bomby zburzyły także Urząd Pocztowy oraz budynki Gimnazjum i Liceum oraz Szkoły Podstawowej Nr 1. Zniszczeniu uległo kilka budynków mieszkalnych.

Od początku października 1939 r. część powiatu brzezińskiego z Koluszkami znalazła się w granicach Generalnej Guberni. Dla sprawniejszego administrowania tym obszarem władze niemieckie stworzyły w Koluszkach tzw. Tymczasowy Zarząd Gminny.

W getcie mieszczącym się na terenie Kowalszczyzny, istniejącym od kwietnia 1940 do października 1943 r., w chwili jego likwidacji przebywały 1023 osoby przesiedlone z Koluszek oraz okolicznych gmin.

Mieszkańcy Koluszek poddawani byli różnym formom represji wprowadzanych przez okupantów niemieckich: pracy przymusowej, łapankom na dworcu kolejowym, aresztowaniom, wywozom do obozów. Pomnik poświęcony upamiętnieniu mieszkańców miasta i gminy Koluszki poległych i pomordowanych przez hitlerowców w latach 1939 - 1945 odsłonięto przy zbiegu ulic Brzezińskiej i 3 Maja w 1989 r.

Wyzwolenie Koluszek spod okupacji hitlerowskiej nastąpiło 18 stycznia 1945 roku. W tym samym dniu utworzono Komitet Obywatelski. Inicjator zebrania założycielskiego - Włodzimierz Mikołajewski wybrany został tymczasowym burmistrzem. Powołano również sołtysów dla wsi wchodzących w skład Koluszek oraz milicję obywatelską, przystąpiono do uruchomienia szkolnictwa podstawowego, które swoją działalność rozpoczęło 1 lutego 1945 r. Komitet Obywatelski zaczął funkcjonować jako Rada Narodowa Miasta, mimo, że Koluszki nadal nie posiadały praw miejskich. W wyniku szybkiego zaludniania się

miejsowości, według wstępnego spisu ludności w kwietniu 1945 roku, na jej terenie mieszkało 6874 osób.

Koluszki prawa miejskie uzyskały po II wojnie światowej odpowiedni do postanowień Zarządzenia Ministra Administracji Publicznej z dnia 1 kwietnia 1949 r. W Koluszkach było już wtedy 5 średnich przedsiębiorstw przemysłowych, 65 sklepów i sklepików, zawód urzędnika wykonywało 489 osób, robotników dojeżdżających do pracy było 195 osób, robotników przemysłowych 205.

Zmiany, które nastąpiły po podniesieniu rangi Koluszek w systemie osadniczym miały dla miasta bardzo duże znaczenie. Dla rozwiązania problemu braku mieszkań w mieście w 1964 roku zorganizowano Spółdzielnię Mieszkaniową. Ważnym przedsięwzięciem dla jego rozwoju przestrzennego było wybudowanie w 1975 roku wiaduktu nad torami kolejowymi, który znacznie ułatwiał przejazd i przejście dla wzmożonego ruchu kołowego i pieszego. Przy Zakładzie Odlewniczym wybudowano ciepłownię, z której ponad 50 budynków mieszkalnych otrzymało ogrzewanie i ciepłą wodę. Ważną inwestycją była wybudowana w latach 80-tych Stacja Uzdatniania Wody oraz sieć gazowa doprowadzająca gaz do budynków mieszkalnych i wielu zakładów pracy.

W skład gminy Koluszki wchodzi 30 miejscowości, skupionych w 24 sołectwach.

Obiekty wymienione w gminnej ewidencji zabytków dla gminy Koluszki znajdują się w następujących miejscowościach: Będzelin, Borowa, Lisowice, Felicjanów, Gałków Duży, Przanowice, Stary Redzeń, Nowy Redzeń, Regny, Świny, Wierzchy, Żakowice.

Podane niżej informacje na temat poszczególnych miejscowości opracowano na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (przy każdej z miejscowości podany jest tom Słownika oraz rok wydania).

Będzelin lub Bendzelin - wieś rządowa położona w powiecie brzezińskim, gm. Koluszki (dawniej gm. Mikołajów), należąca do parafii Nowe Chrusty (dawniej par. Łaznów).

W *Słowniku geograficznym...* wieś opisana jest jako miejscowość leżąca wśród lasów, na lewo od linii kolei Warszawsko - wiedeńskiej, między stacjami Koluszki – Rokiciny. W 1827 r. wieś liczyła 34 domy i 204 mieszkańców. (*Słownik geograficzny...*, T. 1, 1880 r.)

Borowa – wieś i kol. w powiecie brzezińskim, gm. Gałków, parafia Restarzew (dawniej par. Gałkówek). *Słownik geograficzny...* mówi o niej jako wsi, która leży na wzgórzach wśród lasów na prawo od linii drogi żelaznej w odległości 5 wiorst od Rokicin. Należy do majoratu Gałkówek, gdzie „ziem włościańskich jest mórg 393, 59 domów i 625 mieszkańców”. (*Słownik geograficzny ...*, T. I, 1880 r.)

Felicjanów – kol. w powiecie brzezińskim, gm. Długie, dawniej należąca do par. Jezów, obecnie należy do dwóch parafii w Koluszkach. W 1827 r. znajdowało się tam 19 domów, 125 mieszkańców, w l. 80 XIX w. znajdowały się tam 24 domy, 255 mieszkańców. Na dobra wsi Długie składały się również osady: Katarzynów, Felicjanów, Stefanów, Słotwiny, Zygmuntów, Jeziorko, Lisowice, Kowalszczyzna. (*Słownik geograficzny ...*, T. II, 1881 r.). Jest to osada założona jako kolonia czynszowa w 1798 r. Na początku XIX w. Felicjanów zamieszkiwało 12 rodzin kolonistów niemieckich. Początkowo była to kolonia o typowo rolniczym charakterze, w miarę upływu czasu pojawili się tu również rzemieślnicy.

Gałków Duży - wieś donacyjna, w powiecie brzezińskim, gm. Gałkówek, parafia Gałków, leży przy drodze Brzeziny – Ujazd. Kościół parafialny erygowany w 1636 r. przez abp gnieźnieńskiego Jana Wężyka. Pierwotnie był to kościół drewniany wzniesiony przed 1616 r. rozebrany w 1633 r. Kolejny drewniany kościół przetrwał do 1873 r. Kościół znajdujący się we wsi obecnie powstał w latach 1873 – 1879, wzniesiony jest w stylu neoromańskim. Dobra majoratu Gałków (od 1845 r.) waz z kol. Gałkówek wynoszą 1640 mórg. (*Słownik geograficzny ...*, T. II, 1881 r.). Gałków Duży jest miejscowością, której

historia sięga XII w. Założono wówczas osadę nad rzeką Mrogą przy trakcie wiodącym z Wolborza do Włocławka. Pierwsza wzmianka o miejscowości, pochodząca z XIII w., dotyczy wymiany wsi Będków, którą dostał książę Konrad Mazowiecki na wieś Gaucov (Gałków), którą przejął biskup kujawski Michał. Gałków założony został na prawie średzkim, na surowym korzeniu w poł. XIV w. Od momentu lokacji istniały dwie osady – mniejsza Gałkówka (ob. Gałkówka Parcela) oraz większa Gałków. Miejscowość rozwinęła się w XVI w. dzięki handlowi drewnem z pobliskich lasów. Właściciel osady – biskupi kujawscy założyli tu folwark, wokół którego rozwinęła się osada kmieca z 9 domami, dwiema karczmami i młynem. W okresie rozbiorów Gałków należał do Prus, stały się dobrami narodowymi, aby wreszcie znaleźć się pod panowaniem zaboru rosyjskiego. Budowa kolei warszawsko - wiedeńskiej spowodowała podział miejscowości na Gałków Duży i Gałków Mały oraz rozwój Gałkowa. Wzniesiono wówczas kościół p.w. św. Trójcy. W okresie I wojny światowej w ramach „operacji łódzkiej”, na terenie Gałkowa odbyła się bitwa „pod brzezynami”. W lesie Gałkowskim pochowanych jest 500 żołnierzy, a w pobliskiej Pustułce 3000 żołnierzy.

Lisowice – wieś nad Mrogą w powiecie brzezińskim, gm. Długie, par. Brzeziny. We wsi znajdowała się stacja drogi żelaznej Warszawsko - wiedeńskiej. Zachował się tu pałac, park i kaplica. Autor *Słownika geograficznego...* zauważa, że obfitość wody, las, małowicze położenie uczyniły to miejsce jedną z letnich siedzib dla mieszkańców pobliskich miast. Wzniesiono tu pewną liczbę domów letnich. W Lisowicach w końcu XIX w. znajdowało się 11 domów, zamieszkałych przez 170 mieszkańców. Gospodarzyli oni na 175 morgach włościańskich i 324 morgach dworskich. Lisowice do 1874 r. stanowiły dominium dóbr Długie. (*Słownik geograficzny ...*, T. V, 1884 r.)

Leosin – kolonia włościańska, w powiecie brzezińskim, gm. Długie, par. Świny (dawniej par. Jezów). W 1827 r. na jej terenie znajdowało się 14 domów, w których mieszka 105 osób, gospodarujących na 280 morgach. (*Słownik geograficzny ...*, T. V, 1884 r.)

Przanowice – dawniej wieś podzielona w XIV w. na dwie części - Przanowice Wielkie i Przanowice Małe. Należały do nich folwark, trzy kolonie i osada nad rzeką Mrogą (jedna z kolonii to Kowalszczyzna), leżąca w powiecie brzezińskim, gm. Gałków, par. Kaletnik (dawniej par. Brzeziny) Wieś położona w bezpośrednim sąsiedztwie Koluszek. We wsi znajdowała się stacja drogi żelaznej Warszawsko – wiedeńskiej i dąbrowskiej. W XVI w. w osadzie były dwie części (Łaski w Lib. Ben. II, 400 zwie je *Przanowice duplex*). Przanowice Wielkie (Major) miały 1 łan kmiecy i pustą karczmę należącą do sukcesorów Jakuba Lasockiego, a za to 7 części łąnu, na których niekiedy mieszkają zagrodnicy. Autor *Słownika geograficznego...* zauważa, że właściciele zwykle zwali się Przanowscy. W Przanowicach Małych (Minor) było pół łąna kmiecego oraz cztery części łąna szlacheckiego. (*Słownik geograficzny ...*, T. IX, 1888 r.). Przanowice Wielkie i Przanowice Małe w średniowieczu należały do parafii brzezińskiej. W XIX w. tereny Przanowic należały do szlacheckiego rodu Turobojskich. W II poł. XIX w. jedna kolonia liczyła 31 domów, 299 mieszkańców, 578 mórg ziemi, dwie mniejsze kolonie liczyły 7 domów i 78 mórg. Jeden folwark składał się z dwóch domów zamieszkałych przez 23 osoby, miał 82 morgi ziemi, drugi miał dwa domy i 399 mórg. W wyniku wydzielania i sprzedaży parceli powstał współczesny układ urbanistyczny wsi – ulicówka z zabudową po obu stronach drogi.

Regny – kolonia i osada leśna w powiecie brzezińskim, gm. Mikołajewice, par. Budziszewice, stacja drogi żelaznej Warszawsko-wiedeńskiej. W 1827 r. we wsi było 6 domów i 48 mieszkańców. (*Słownik geograficzny ...*, T. IX, 1888 r.)

Redzeń – osada włościańska w powiecie brzezińskim, gm. Mikołajewice, par. Budziszewice. Na jej terenie znajduje się szkoła początkowa. W 1827 r. we wsi znajdowało się sześć domów i czterdziestu ośmiu mieszkańców, w 1888 r. domów było 51, mieszkańców 560, gospodarzących na 1210 morgach. (*Słownik geograficzny ...*, T. IX, 1888 r.)

Słotwiny lub Słotwina, lub Joanna - kolonia w powiecie brzezińskim, gm. Długie, par. Koluszki (dawnej par. Jezów) Pod koniec XIX w. na terenie wsi znajdowało się jedenaście domów zamieszkałych przez 124 mieszkańców, gospodarzących na 225 morgach. Osada dwór ma 1 dom, 5 mieszkańców posiadają 8 mórg. Wchodzi ona w skład dóbr Długie. (*Słownik geograficzny ...*, T. X, 1889 r.)

3.1. Wykaz obiektów zabytkowych nieruchomości

Na terenie gminy Koluszki wpisany do rejestru zabytków jest park podworski w Lisowicach na mocy wpisu do rejestru zabytków decyzją z dnia 30 maja 1967 r. Nr A/269.

Obiekty wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 282 z dnia 21 lutego 2020 roku).

W gminnej ewidencji zabytków dla gminy Koluszki znajdują się m.in. niżej wymienione obiekty:

- Będzelin - dom przy ul. Głównej 77,
- Borowa - cmentarz ewangelicki – kompleks leśny w pobliżu budynku OSP,
- dom przy ul. Długiej 43,
- Erazmów - cmentarz ewangelicki – przy drodze głównej,
- Felicjanów - cmentarz ewangelicki – w centrum wsi, w niewielkim lasku za zabudowaniami usługowymi w pobliżu torów kolejowych w brzezynie,
- mogiła-obelisk żydowskich ofiar terroru wojennego,
- Gańków Duży - zespół sakralny przy ul. Dzieci Polskich 32: kościół p.w. Św. Trójcy wraz z plebanią i cmentarzem przykościelnym,
- cmentarz parafialny przy ul. Dzieci Polskich,
- grób nieznanego żołnierza W.P. z 1939 r., usytuowany na terenie cmentarza parafialnego przy ul. Dzieci Polskich,
- Gańków Mały - cmentarz wojenny,
- mogiła zbiorowa żołnierzy W.P. z 1939 r. usytuowana na terenie cmentarza wojennego
- Kaletnik - cmentarz parafialny przy ul. Cmentarnej,
- dom przy ul. Cmentarnej 4,
- dom przy ul. Klonowej 17,
- Katarzynów - pomnik ku czci Marszałka Józefa Piłsudskiego,
- Koluszki - zespół sakralny przy ul. 11 Listopada 17: kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP i plebania,
- dom przy ul. Brzezińskiej 3,
- dom przy ul. Brzezińskiej 4,
- dom przy ul. Brzezińskiej 16,
- dom przy ul. Brzezińskiej 22,
- dom przy ul. Brzezińskiej 24,
- dom przy ul. Brzezińskiej 26,
- dom przy ul. Brzezińskiej 30,
- dom przy ul. Brzezińskiej 35,
- dom przy ul. Brzezińskiej 178,
- wieża ciśnień przy ul. Kolejowej,
- dom przy ul. Kolejowa 2,
- dom przy ul. Kolejowej 2A,

- dom przy ul. Kolejowej 2B,
- dom przy ul. Kolejowej 6,
- zespół budynków gospodarczych przy ul. Kolejowej 2 - 6
- dom przy ul. Kolejowej 9,
- dom przy ul. Kolejowej 11,
- dom przy ul. Kolejowej 13,
- dom przy ul. Kolejowej 15,
- zespół budynków gospodarczych przy ul. Kolejowej 9 - 15,
- cmentarz parafialny przy ul. 11-go Listopada 49 – 53,
- kapliczka przy rondzie Jana Pawła II,
- obelisk poświęcony Tadeuszowi Kościuszce przy ul. Towarowej 3,
- Leosin - cmentarz ewangelicki,
- dom nr 12,
- Lisowice - dwór,
- park podworski,
- Przanowice - cmentarz ewangelicki,
- Regny - dom przy ul. Głównej 45,
- Nowy Redzeń - mogiła żydowskich dziewczynek zamordowanych przez hitlerowców,
- Stary Redzeń - dom nr 20,
- dom nr 23,
- Różyca - dom przy ul. Kolejowej 16,
- dom przy ul. Sportowej 8,
- Słotwiny - kapliczka przy ul. Długiej,
- cmentarz ewangelicki – na polu, na wysokości środkowego odcinka Długiej,
- cegielnia przy ul. Tomaszowskiej,
- dom przy ul. Wąskiej 13,
- obelisk upamiętniający bitwy partyzanckie,
- Stamirowice - cmentarz ewangelicki,
- Świny - cmentarz ewangelicki,
- Żakowice - cmentarz ewangelicki.

3.2. Obiekty zabytkowe nieruchome o najwyższym znaczeniu

Zespół dworsko-parkowy w Lisowicach, Dwór murowany, klasycystyczny pochodzi z przełomu XVIII/XIX wieków. Stanowił główną siedzibę rodzinną Dobieckich. W 1884 r. przechodzi na własność Markusa i Teresy Silberstein - bogatych łódzkich fabrykantów. Przebudowany w 1894 roku według projektu Adolfa Zeligsona zyskuje taras i dobudówkę (aneks). Jest to budowla wzniesiona na planie prostokąta, skierowana fasadą ku zachodowi. Bryłę urozmaicają piętrowe ryzalitty na osi wschód-zachód oraz półkolistą przybudówką od południa. Przy ryzalicie wschodnim znajduje się taras. Park krajobrazowy z XVIII wieku rozciąga się na wschód od dworu. Park ma zróżnicowany drzewostan oraz stawem usytuowanym na osi założenia. Zespół użytkowany jest przez dom opieki społecznej dla dorosłych.

Na terenie miasta Koluszki znajduje się osiedle mieszkaniowe pracowników kolei. Jest to grupa jednopiętrowych domów ceglanych wraz z budynkami gospodarczymi. Dominantę całego założenia stanowi wieża ciśnienia.

Na terenie gminy znajdują się cmentarze ewangelickie - pozostałość po osadnikach pochodzenia niemieckiego. Część z nich wymaga zwiększonej opieki, bowiem nie są użytkowane, zaniebane, niekiedy nie posiadają nawet ogrodzenia, zaś ludność z okolicznych miejscowości niszczy zabytkową substancję, wykorzystując wtórnie elementy nagrobków. W terenie wyróżnia je obecność wysokiego drzewostanu, niejednokrotnie samosiewnego.

Cmentarze te znajdują się w Felicjanowie, Katarzynowie, Słotwinach, Borowej, Erazmowie, Leosinie, Przanowicach, Stamirowicach i Żakowicach.

Lasy koluszkowskie stanowiły arenę działań wojennych, dlatego też znajduje się tam szereg miejsc poświęconych poległym żołnierzom: największą nekropolią żołnierską jest cmentarz w Gałkowie Małym, kryjący prochy poległych w czasie I i II wojny światowej. Upamiętniono także martyrologię ludności cywilnej. Pomnik poświęcony ludności cywilnej znajduje się np. w Felicjanowie, gdzie oddano cześć zamordowanym pochodzenia żydowskiego.

Z racji warunków korzystnych dla rekreacji, jakie oferuje gmina, zachowało się wiele obiektów o charakterze letniskowym, zarówno drewnianych jak i murowanych. Wille letniskowe znajdują się m. in. w Kaletniku i Różycy.

Do czasów obecnych przetrwała duża grupa wiejskich domów (najczęściej drewnianych), świadczących o jej charakterze rolniczym, zbudowanych pod koniec XIX lub na początku XX wieku. Domy takie występują w miejscowościach: Będzelin, Borowa, Przanowice, Stary Redzeń i innych. Najlepiej zachowany przykład zagrody wiejskiej z końca XIX w. stanowi dom w Leosinie (numer 12).

Niewielką grupę obiektów stanowi na terenie gminy zabytkowa architektura sakralna. Neogotyckie kościoły w Koluszkach i Gałkowie Dużym są jedynymi obiektami tego typu umieszczonymi w ewidencji Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi. Na terenie przykościelnym w Gałkowie Dużym znajduje się interesujące lapidarium-pozostałości po cmentarzu przykościelnym.

3.3. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome o charakterze sakralnym znajdują się w kościołach w Koluszkach i Gałkowie Dużym.

Kościół parafialny w Koluszkach posiada w swym wyposażeniu grupę obiektów wpisanych do ewidencji zabytków - ołtarz główny p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, ołtarz boczny p.w. św. Józefa, czy polichromowana ambona stanowią przykład snycerskiej sztuki neogotyku.

Większość przedmiotów liturgicznych, jak np. krzyże, pacyfikały czy lichtarze wykonano w stylu eklektycznym. Na ścianach świątyni zachowało się marmurowe epitafium jednego z proboszczów oraz tablica jubileuszowa z pocz. XX wieku. Na uwagę zasługują również organy zbudowane w 1904 r.

Najcenniejszym zabytkiem kościoła w Gałkowie Dużym jest manierystyczny tryptyk z XVII w. z umieszczonym w centralnej części obrazem Ukrzyżowania malowanym temperą na desce (obiekt wpisany do rejestru zabytków nr 10/1 z dnia 25.07.1970 r.). Do rejestru zabytków wpisano też krucyfiks z Grupą Ukrzyżowania (nr rej. 10/2-10/4) z połowy XVIII w., krucyfiks z XVII w. (nr rej. 10/5) i barokową monstrancję wieżyczkową z pocz. XVII w. (nr rej. 10/6). Zabytki te pochodzą zapewne z poprzedniego kościoła, który zastąpiła obecna budowla.

W ewidencji zabytków znajduje się neobarokowy ołtarz główny z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, kilka obrazów ukazujących świętych, ambona, chrzcielnica krzyże liturgiczne (jeden pochodzący z warszawskiej wytwórni Norblina), oraz tablice epitafijne umieszczone na ścianach świątyni.

Kilka cennych nagrobków przetrwało na cmentarzach w Koluszkach i Gałkowie Dużym.

Cmentarz koluszkowski założono na początku XX wieku. Z tego też okresu pochodzą wykonane z piaskowca nagrobki A. Pierzchlewicza, czy P.M. Szadkowskiego. Przykładami sztuki secesyjnej są nagrobki rodziny Sudelików i E. Biskupskiego. Na cmentarzu tym znajduje się także miejsce pamięci narodowej w postaci wspólnej mogiły partyzantów i ofiar terroru hitlerowskiego.

W Gałkowie Dużym znajduje się cmentarz parafialny, na którym szereg nagrobków pochodzi z początku XX w. lub końca XIX stulecia: jak nagrobki Wiśniewskich, czy grób ks. Piekarskiego. Na terenie po cmentarzu przykościelnym urządzono lapidarium, gdzie eksponowane są pozostałości nagrobków z okresu wcześniejszego.

Część wyposażenia dworu w Lisowicach została wpisana do rejestru zabytków pod numerem B/218/65 na mocy decyzji z dnia 27.09.1973 roku. Wpisem objęto neorokokowy piec kaflowy, sztukaterie w westybulu, hallu, salonie i jadalni. Sztukaterie te mają formy stiuków polichromowanych, złożonych, z elementami reliefów. Powstały pod koniec XIX w. Do najciekawszych elementów wyposażenia wnętrza należą też: boazeria w dawnej jadalni, eklektyczny piec kaflowy i mosiężny żyrandol z przełomu XIX i XX w. Na uwagę zasługują również elementy kute, wykonane z żelaza: 4 latarnie z końca XIX w. i ozdobne kraty z przełomu XIX i XX w.

3.4. Krajobraz kulturowy.

Obszar gminy Koluszki urozmaicają doliny rzek Mrogi, Piasecznicy-dopływu Pilicy i Rawki – dopływu Bzury. Teren lekko pagórkowaty, porośnięty dużymi połaciami lasów stwarza wiele możliwości czynnego wypoczynku i jest atrakcyjny szczególnie dla mieszkańców aglomeracji łódzkiej. Uroki takich miejscowości jak Gałków Mały, Kaletnik, Różyca, Borowa i Lisowice docenione zostały przez mieszkańców Łodzi. Powstaje tu coraz więcej działek rekreacyjnych i domów letniskowych. Duże powierzchnie lasów zajmują około 41 % ogólnej powierzchni gminy. Lasy te należą do Kompleksu Promocyjnego Lasów Spalsko-Rogowskich.

Na terenie gminy znajduje się Rezerwat Bukowy w Gałkowie oraz Rezerwat Jodłowy w Łaznowie. W trzech leśnictwach - Tadzynie, Zieleni i Gałkowie utworzono polowe punkty edukacji ekologicznej. Podobny punkt istnieje w Szkole Podstawowej w Będzelinie. Pomniki przyrody znajdują się m.in. na terenie parku dworskiego w Lisowicach oraz w Starym Redzeniu.

Gmina ma charakter przemysłowo - rolniczy i taki też charakter ma jej krajobraz kulturowy.

Na terenie gminy nie występują żadne formy ochrony krajobrazu kulturowego. Wśród zasobów krajobrazu kulturowego należy wymienić, stanowiące dominanty przestrzenne budynki kościelne w Koluszkach i Gałkowie Dużym oraz powstałe po walkach prowadzonych na tych terenach, cmentarze wojenne i pomniki upamiętniające martyrologię ludności cywilnej. Inne cmentarze, akcentujące się w przestrzeni wysokim zadrzewieniem, wiążą się z istnieniem na tych terenach osad czynszowych, w których zamieszkiwały rodziny kolonistów niemieckich.

W krajobrazie kulturowym miasta Koluszki, pełniącego rolę ważnego w skali kraju węzła komunikacji kolejowej, szczególne znaczenie mają obiekty budownictwa z tym związane - zabudowa towarzysząca transportowi kolejowemu oraz XIX wieczna zabudowa mieszkaniowa dla pracowników kolei. Obiekty te, widoczne z trasy linii kolejowych, stanowiących ciągi odbioru krajobrazu kulturowego, są swoistą wizytówką miasta i powodują, że z takimi formami architektury miasto jest kojarzone.

3.5. Zabytki archeologiczne

W wyniku przeprowadzonych powierzchniowych badań archeologicznych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski ustalono lokalizację na terenie gminy Koluszki niżej wymienionych stanowisk archeologicznych (Przygotowano w oparciu o: Archeologiczne Zdjęcie Polski w województwie piotrkowskim. Katalog stanowisk, Piotrków Trybunalski 2000, red. Zygmunt Błaszczyk):

Arkusz Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 66-55

1. Jeziorko. Stanowisko 1, nr na arkuszu 18 - osada nowożytna
2. Kolonia Długie. Stanowisko 1, nr na arkuszu 19 - osada późnośredniowieczna

Arkusz Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 66-56

1. Świny Pieńki. Stanowisko 1, nr na arkuszu 33 - ślad osadnictwa pradziejowego
2. Świny Pieńki. Stanowisko 2, nr na arkuszu 34 - ślad osadnictwa późnośredniowieczno - nowożytny
3. Świny Pieńki. Stanowisko 3, nr na arkuszu 35 - ślad osadnictwa pradziejowego
4. Świny Pieńki. Stanowisko 4, nr na arkuszu 37 - osada neolityczna
5. Świny Pieńki. Stanowisko 5, nr na arkuszu 38 - ślad osadnictwa neolit
6. Wierzchy Stare. Stanowisko 1, nr na arkuszu 36 - osada późnośredniowieczno-nowożytna
7. Wierzchy Stare. Stanowisko 2, nr na arkuszu 43 - ślad osadnictwa późnośredniowiecznego
8. Wierzchy. Stanowisko 1, nr na arkuszu 39 - ślad osadnictwa pradziejowego
9. Wierzchy. Stanowisko 2, nr na arkuszu 40 - osada nowożytna
10. Wierzchy. Stanowisko 3, nr na arkuszu 41 - osada nowożytna
11. Świny. Stanowisko 1, nr na arkuszu 42 - osada nowożytna

Arkusz Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 67-54

1. Gałków Duży. Stanowisko 1, nr na arkuszu 3 - ślad osadnictwa i osada nowożytna
2. Gałków Duży. Stanowisko 2, nr na arkuszu 4 - osada późnośredniowieczno-nowożytna
3. Gałków Duży. Stanowisko 3, nr na arkuszu 5 - osada nowożytna
4. Gałkówek Parcela. Stanowisko 1, nr na arkuszu 6 - późnośredniowieczny punkt osadniczy
5. Gałkówek Parcela. Stanowisko 2, nr na arkuszu 7 - późnośredniowieczny punkt osadniczy
6. Gałkówek Parcela. Stanowisko 3, nr na arkuszu 8 - ślad osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego
7. Gałkówek Parcela. Stanowisko 4, nr na arkuszu 9 - ślad osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego
8. Gałkówek Parcela. Stanowisko 5, nr na arkuszu 10 - punkt osadniczy późnośredniowieczno-nowożytny.
9. Gałkówek Parcela. Stanowisko 6, nr na arkuszu 11 - nowożytny punkt osadniczy
10. Różyca. Stanowisko 1, nr na arkuszu 12 - ślad osadnictwa nowożytnego
11. Borowa. Stanowisko 1, nr na arkuszu 13 - ślad osadnictwa nowożytnego
12. Borowa. Stanowisko 2, nr na arkuszu 16 - ślad osadnictwa nowożytnego
13. Borowa. Stanowisko 3, nr na arkuszu 17 - ślad osadnictwa nowożytnego
14. Borowa. Stanowisko 4, nr na arkuszu 18 - ślad osadnictwa nowożytnego
15. Borowa. Stanowisko 5, nr na arkuszu 19 - ślad osadnictwa nowożytnego
16. Borowa. Stanowisko 6, nr na arkuszu 20 - ślad osadnictwa nowożytnego
17. Borowa. Stanowisko 7, nr na arkuszu 21 - ślad osadnictwa nowożytnego
18. Borowa. Stanowisko 8, nr na arkuszu 22 - ślad osadnictwa nowożytnego
19. Borowa. Stanowisko 9, nr na arkuszu 23 - ślad osadnictwa nowożytnego
20. Borowa. Stanowisko 10, nr na arkuszu 24 - ślad osadnictwa nowożytnego
21. Borowa. Stanowisko 11, nr na arkuszu 25 - ślad osadnictwa nowożytnego
22. Borowa. Stanowisko 12, nr na arkuszu 26 - ślad osadnictwa nowożytnego
23. Borowa. Stanowisko 13, nr na arkuszu 27 - ślady osadnictwa:

	1. późny neolit – wczesna epoka brązu;
	2. wczesna epoka brązu – kultura łużycka
24. Borowa. Stanowisko 14, nr na arkuszu 28	- ślad osadnictwa nowożytnego
25. Borowa. Stanowisko 15, nr na arkuszu 29	- ślad osadnictwa nowożytnego
26. Gałków Mały. Stanowisko 1, nr na arkuszu 14	- ślad osadnictwa pradziejowy i nowożytny
27. Gałków Mały. Stanowisko 2, nr na arkuszu 15	- ślad osadnictwa nowożytnego
28. Gałków Duży. Stanowisko 4, nr na arkuszu 31	- materiał archiwalny

Arkusze Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 67-55

1. Koluszki. Stanowisko 1, nr na arkuszu 1	- materiał archiwalny
2. Koluszki. Stanowisko 2, nr na arkuszu 8	- ślad osadnictwa pradziejowego
3. Koluszki. Stanowisko 3, nr na arkuszu 14	- materiał archiwalny
4. Katarzynów. Stanowisko 1, nr na arkuszu 2	- ślad osadnictwa pradziejowego
5. Redzeń Nowy. Stanowisko 1, nr na arkuszu 3	- ślad osadnictwa pradziejowego i osada nowożytna
6. Redzeń Stary. Stanowisko 1, nr na arkuszu 4	- osada nowożytna
7. Redzeń Stary. Stanowisko 2, nr na arkuszu 5	- osada nowożytna
8. Redzeń Stary. Stanowisko 3, nr na arkuszu 6	- ślad osadnictwa pradziejowego i osada nowożytna
9. Redzeń Stary. Stanowisko 4, nr na arkuszu 7	- ślad osadnictwa pradziejowego i osada nowożytna
10. Będzelin. Stanowisko 1, nr na arkuszu 9	- osada późnośredniowieczno-nowożytna
11. Będzelin. Stanowisko 2, nr na arkuszu 10	- osada nowożytna
12. Będzelin. Stanowisko 3, nr na arkuszu 11	- osada nowożytna
13. Będzelin. Stanowisko 4, nr na arkuszu 12	- ślad osadnictwa pradziejowego
14. Nowy Redzeń. Stanowisko nr 2, nr na arkuszu 13	- osada nowożytna

Arkusze Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 68-54

1. Borowa. Stanowisko 1, nr na arkuszu 26	- osada nowożytna
2. Borowa. Stanowisko 17 nr na arkuszu 27	- ślad osadnictwa pradziejowego i osada nowożytna

Arkusze Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 68-56

1. Regny. Stanowisko 1, nr na arkuszu 30	- osada nowożytna
2. Regny. Stanowisko 2, nr na arkuszu 31	- osada nowożytna
3. Regny. Stanowisko 3, nr na arkuszu 32	- osada nowożytna
4. Regny. Stanowisko 4, nr na arkuszu 33	- osada nowożytna

3.6. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

3.6.1. Uwarunkowania wewnętrzne wynikające z opracowań strategicznych odnoszących się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Koluszki.

„Plan odnowy miejscowości Felicjanów na lata 2017-2023”⁴ to opracowanie strategiczne, którego celem jest określenie działań prowadzących do poprawy jakości życia mieszkańców, zaspokojenia ich potrzeb społecznych i kulturalnych. Przyjęta strategia ma służyć również zachowaniu dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich oraz wpływać na ich atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną.

Charakterystycznym obiektem, który ma w sobie niejako elementy kulturowe i integruje społeczność jest kapliczka z witrażem Matki Boskiej usytuowana przy skrzyżowaniu dróg Felicjanów – Jezioro – Erazmów – ul. Krańcowa. W sąsiedztwie wsi na

⁴ Uchwała Rady Miejskiej w Koluszkach nr XXX/30/2017 z dnia 20 lutego 2017 r.

wzniesieniu, znajduje się XIX wieczny cmentarz ewangelicki z zachowanymi pozostałościami 10 nagrobków i płytą pionową upamiętniającą żołnierza niemieckiego poległego w 1914 r. Na północ od ul. Krańcowej ulokowany jest granitowy głaz upamiętniający ludność żydowską z miejscowości, wymordowaną przez hitlerowców w latach 1941-1942.

W dokonanej w opracowaniu analizie SWOT wśród mocnych stron wymieniono m.in.:

- wysoce zintegrowaną społeczność lokalną, nastawioną na wspólną aktywizację mieszkańców wsi i chcącą zaangażować się w rozwój jej życia,
- korzystne położenie geograficzne (na terenie Aglomeracji Łódzkiej).

Wśród słabych stron wymieniono m. in.:

- niedostatek miejsc, które mogłyby być uznane za dziedzictwo kulturowe, atrakcyjnych turystycznie;
- brak boiska sportowego.

Wśród szans rozwoju opracowanie wymienia m.in.:

- duże zaangażowanie mieszkańców w sprawy rozwoju miejscowości,
- wsparcie ze strony władz gminy działań ukierunkowanych na rozwój,
- walory środowiska naturalnego.

Jako zagrożenia dla rozwoju określa się m.in.:

- zniechęcenie do korzystania ze środków unijnych ze względu na skomplikowane procedury i ustalone do projektów ramy czasowe,
- niewykorzystanie potencjału społecznego na rzecz rozwoju miejscowości.

Głównym celem działań na rzecz miejscowości jest:

Stworzenie solidnych podwalin pod kreację wizerunku wsi, jako miejsca o wysokim komforcie życia, z dostępem do wszystkich mediów i infrastruktury.

Aby wypełnić powyżej wymieniony cel podjęto się realizacji działań, wśród których wymienia się również:

- rozbudowa infrastruktury techniczno – użytkowej służąca podniesieniu komfortu życia i poczucia bezpieczeństwa mieszkańców;
- osiągnięcie stanu środowiska naturalnego w pobliżu ośrodków mieszkalnych, zaspokajającego poczucie estetyki i potrzebę obcowania z przyrodą;
- pogłębienie integracji mieszkańców, zacieśnienie więzi społecznych;
- zakorzenienie perspektywicznego podejścia do rozwoju miejscowości poprzez wprowadzenie planów długoterminowych.

Z punktu widzenia mieszkańców najważniejszym zadaniem inwestycyjnym będzie budowa boiska sportowego przy świetlicy wiejskiej, co umożliwi w większym stopniu integrację mieszkańców. Ważnym zadaniem jest rozbudowa sieci kanalizacji sanitarnej wraz z budową wyprowadzeń do granic działki. Nie przewidziano natomiast zadań związanych z ochroną i zachowaniem dziedzictwa kulturowego wsi.

„Plan odnowy miejscowości Galków Duży na lata 2017-2023”⁵ to opracowanie strategiczne mające na celu poprawę jakości życia mieszkańców, zaspokojenie ich potrzeb społecznych i kulturalnych. Plan ma służyć również zachowaniu dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich oraz wpływać na ich atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną.

⁵ Uchwała Rady Miejskiej w Koluszkach nr XXVII/3/2017 z dnia 3 stycznia 2017 r.

Wśród walorów mogących służyć rozwojowi miejscowości Plan wymienia:

- obszary leśne zajmujące prawie połowę powierzchni sołectwa, wraz z rezerwatem Galków,
- sznurowy układ wsi,
- zespół kościoła par. p.w. św. Trójcy – kościół, plebanię oraz lapidarium z pozostałościami starego cmentarza przykościelnego,
- cmentarz rzymsko-katolicki, z poł. XIX w.,
- pomnik poświęcony powstańcom z 1863 r. wzniesiony w 1938 r. na pamiątkę potyczki między powstańcami a kozakami,
- muzeum i biblioteka w Galkowie im. Leokadii Marciniak, gromadzące eksponaty związane z historią miejscowości i okolic, w tym pamiątki związane z bitwą między wojskami niemieckimi i rosyjskimi z 1914 r. Muzeum jednocześnie jest miejscem integrującym społeczność wiejską wokół imprez związanych z życiem mieszkańców.

W dokonanej w opracowaniu analizie SWOT wśród mocnych stron wymieniono m.in.:

- silnie zintegrowaną społeczność, zaangażowaną w życie miejscowości,
- działalność Muzeum i Biblioteki oraz innych organizacji jednoczących społeczność wsi,

Wśród słabych stron wymieniono m. in.:

- niewystarczający poziom środków finansowych na rozwój i zachowanie dziedzictwa kulturowego,
- zły stan techniczny bazy lokalowej przeznaczonej na działalność kulturalną i sportową,
- brak infrastruktury turystycznej.

Jako szanse określono:

- duże zaangażowanie mieszkańców w sprawy rozwoju wsi,
- silną potrzebę rozwoju i zachowania dziedzictwa kulturowego,
- walory środowiska naturalnego.

Jako zagrożenia wymieniono:

- niewystarczającą ilość środków pomocowych w stosunku do zapotrzebowania.

W Planie określono, że głównym celem podejmowanych działań jest:

**Rozwój miejscowości i jej mieszkańców
poprzez wykorzystanie zasobów przyrodniczych, dziedzictwa kulturowego, atrakcyjnego
położenia geograficznego oraz potencjału społecznego i kulturalnego, który występuje w
Galkowie Dużym.**

Dla osiągnięcia celu głównego przyjęto m.in. następujące priorytety:

- zachowanie i rozwój wartości kulturowych i przyrodniczych miejscowości,
- poprawę jakości środowiska naturalnego,
- poprawę warunków życia w miejscowości poprzez inwestycje w infrastrukturę społeczno - oświatową,
- aktywizację społeczną mieszkańców wsi.

Za najważniejsze zadanie służące odnowie miejscowości, związane z ochroną dziedzictwa kulturowego uznano remont biblioteki i muzeum w Galkowie.

„Plan odnowy miejscowości Przanowice na lata 2017 – 2023”⁶ to opracowanie o charakterze strategicznym. Określone w nim działania mają służyć poprawie jakości życia mieszkańców w wymiarze społecznym i kulturalnym, umożliwić zachowanie tożsamości społeczności wsi, a także nakreślić kierunki działań promocji obszarów wiejskich.

Wśród zasobów służących odnowie wsi Plan wymienia m. in.:

⁶ Uchwała Rady Miasta Koluszki nr XXVII/6/2017 z dnia 3 stycznia 2017 r.

- urozmaicony krajobraz w północnej części sołectwa ze względu na źródłowy odcinek Mrogi.

- cmentarz ewangelicki z I poł. XIX w.,

W dokonanej analizie SWOT Plan wśród mocnych stron wymienia m. in.:

- silne zintegrowanie społeczności i jej zaangażowanie w życie miejscowości,
- czyste środowisko naturalne.

Wśród słabych stron wskazuje m. in.:

- niewystarczający poziom środków finansowych na rozwój i zachowanie dziedzictwa kulturowego w miejscowości,
- brak bazy lokalowej przeznaczonej na działalność kulturalną i społeczną,
- brak planu zagospodarowania przestrzennego wsi,
- brak ścieżek rowerowych i infrastruktury turystycznej.

Jako szanse wymienia m. in.:

- duże zaangażowanie mieszkańców w sprawy rozwoju miejscowości,
- silną potrzebę zachowania dziedzictwa kulturowego,
- walory środowiska naturalnego.

Jako zagrożenie wskazuje m. in.:

- niedofinansowanie ze środków unijnych projektów z zakresu inwestycji infrastrukturalnych w dziedzinie kultury i zachowania dziedzictwa kulturowego,
- niewykorzystanie potencjału społecznego na rzecz rozwoju miejscowości z powodu braku infrastruktury kulturalnej.

Jako główny cel rozwoju miejscowości Plan określa:

**Rozwój miejscowości i jej mieszkańców
poprzez wykorzystanie zasobów przyrodniczych, dziedzictwa kulturowego,
atrakcyjnego położenia geograficznego oraz potencjału społecznego i kulturalnego, który
występuje w Przanowicach.**

formułując m. in. następujące priorytety:

- zachowanie i rozwój wartości związanych z historią, kulturą i tradycją miejscowości,
- poprawę jakości środowiska naturalnego,
- poprawę warunków życia w miejscowości poprzez inwestycje w infrastrukturę społeczno – oświatową,
- aktywizację społeczną mieszkańców wsi.

„Plan odnowy miejscowości Będzelin, Gmina Koluszki na lata 2016-2023”⁷ jest jednym z najważniejszych dokumentów związanych z planowaniem jej rozwoju oraz poprawy warunków pracy i życia mieszkańców. Plan jest dokumentem otwartym, stwarzającym możliwości aktualizacji w zależności od potrzeb społecznych i uwarunkowań finansowych.

Na terenie Będzelina nie ma obiektów wpisanych do rejestru zabytków, ale przy ul. Głównej i ul. Strażackiej można jeszcze podziwiać drewniane domy z początku XX w. z charakterystycznymi zdobionymi gankami.

W 2004 r. przy punkcie edukacji przyrodniczo-leśnej w 80 rocznicę powstania lasów Państwowych, leśnicy Nadleśnictwa Brzeziny ufundowali kapliczkę. Kapliczka z rzeźbą św. Franciszka umieszczona jest w pniu, przykrytym dwuspadowym dachem.

W dokonanej analizie SWOT Plan wśród mocnych stron wymienia m.in.:

- czyste powietrze,

⁷ Uchwała Rady Miasta Koluszki nr XX/39/2016 z dnia 18 kwietnia 2016 r.

- patriotyzm lokalny,
  - korzystne położenie (droga wojewódzka).
- Wśród słabych stron wymienia m.in.:
- starzejące się społeczeństwo, migracja młodzieży do miasta,
  - brak punktów handlowych,
  - wiele miejsc do uporządkowania.

Jako szanse wymienia:

- bliskość położenia Łodzi – wzmożony ruch turystyczny,
- rozwój turystyki – w tym turystyki konnej.

Jako zagrożenia wskazuje:

- niestabilna sytuacja rynku rolnego i duże wahania cen produktów rolnych,
- niewystarczające środki finansowe w budżecie gminy na realizację inwestycji komunalnych.

Wśród działań przewidzianych do realizacji w czasie obowiązywania Planu przewidziano m. in.:

- modernizacja budynku remizy OSP w Będzelinie,
- budowa sieci światłowodowej,
- budowa przydomowych oczyszczalni ścieków,
- wymiana sieci wodociągowej.

„**Plan odnowy miejscowości Zygmuntów, Gmina Koluszki na lata 2016-2023**”⁸ to dokument o charakterze planowania strategicznego i ma na celu stworzenie koncepcji i wizji rozwoju danej miejscowości. Działania określone w dokumencie służyć mają poprawie jakości życia na obszarach wiejskich poprzez zaspokajanie potrzeb infrastrukturalnych, społecznych i kulturalnych mieszkańców miejscowości oraz promocję obszarów wiejskich.

W dokonanej analizie SWOT Plan wśród mocnych stron wymienia m.in.:

- silnie zintegrowane społeczeństwo,
- czyste środowisko naturalne,
- dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna w miejscowości.

Wśród słabych stron wymienia m.in.:

- niewystarczający poziom środków finansowych na inwestycje infrastrukturalne i zachowanie dziedzictwa kulturowego w miejscowości w budżecie gminy,
- brak bazy infrastruktury społecznej przeznaczonej na działalność kulturalną i społeczną w miejscowości (świetlice, boiska, placu zabaw).

Jako szanse wymienia:

- duże zaangażowanie i aktywność mieszkańców w sprawy rozwoju miejscowości,
- walory środowiska naturalnego.

Jako zagrożenia wskazuje:

- niedofinansowanie ze środków unijnych projektów z zakresu inwestycji infrastrukturalnych oraz w dziedzinie kultury i zachowania dziedzictwa narodowego,
- malejący przyrost naturalny.

Jako główny cel rozwoju miejscowości Plan określa:

Wspieranie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju: społecznego, kulturalnego i gospodarczego wsi Zygmuntów poprzez tworzenie, ulepszanie lub rozbudowę infrastruktury technicznej i społecznej.

⁸ Uchwała Rady Miasta Koluszki nr XX/39/2016 z dnia 18 kwietnia 2016 r.

formułując m.in. następujące priorytety:

- zachowanie i rozwój wartości związanych z historią, kulturą i tradycją miejscowości,
- tworzenie, ulepszanie lub rozbudowa infrastruktury technicznej służącej poprawie warunków życia mieszkańców w szczególności przebudowa dróg lokalnych,
- rozwój gospodarczy poprzez wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich, redukcję ścieków i ochronę środowiska naturalnego,
- aktywizacja społeczna mieszkańców.

Wśród działań przewidzianych do realizacji w czasie obowiązywania Planu przewidziano m. in.:

- przebudowa drogi powiatowej Nr 2918E,
- sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części obrębu Katarzynów i części obrębu Felicjanów.

„Plan odnowy miejscowości Żakowice, Gmina Koluszki na lata 2016-2023”⁹ ma na celu rozpoznanie potencjału wsi i zaprojektowanie na bazie tej wiedzy koncepcji postępu Żakowic na wszystkich możliwych płaszczyznach – jakości życia, infrastrukturalnej, społecznej i kulturalnej.

W Żakowicach brak jest zabytkowych obiektów sakralnych czy innych, mogących być uznanymi za dziedzictwo kulturowe.

W dokonanej analizie SWOT Plan wśród mocnych stron wymienia m.in.:

- wysoce zintegrowaną społeczność lokalną, nastawioną na wspólną aktywizację mieszkańców wsi i chcącą zaangażować się w rozwój jej życia,
- bardzo dobry stan środowiska naturalnego,
- korzystne położenie geograficzne (na terenie Aglomeracji Łódzkiej), bliskość szlaków komunikacyjnych drogowych i kolejowych.

Wśród słabych stron wymienia m.in.:

- niedostatek miejsc, które mogłyby być uznane za dziedzictwo kulturowe, atrakcyjnych turystycznie,
- brak oddolnych inicjatyw społecznych, stowarzyszeń mieszkańców, czy kół zainteresowań.

Jako szanse wymienia:

- wzrost świadomości ekologicznej mieszkańców,
- wsparcie ze strony władz gminnych, mające na celu rozwój wsi.

Jako zagrożenia wskazuje:

- niekorzystna polityka państwa wobec władz samorządowych,
- brak określonego centrum miejscowości.

Jako główny cel rozwoju miejscowości Plan określa:

Stworzenie solidnych podwalin pod kreację wizerunku wsi, jako miejsca o wysokim komforcie życia, z dostępem do wszystkich mediów i infrastruktury.

Wśród działań przewidzianych do realizacji w czasie obowiązywania Planu przewidziano m. in.:

- pogłębianie integracji mieszkańców, zacieśnienie więzi społecznych,
- zakorzenienie perspektywicznego podejścia do rozwoju miejscowości poprzez wprowadzanie planów długoterminowych,

⁹ Uchwała Rady Miasta Koluszki nr XX/41/2016 z dnia 18 kwietnia 2016 r.

- opracowanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębu Żakowice.

3.6.2. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego wynikające ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Koluszki

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Koluszki¹⁰ określono m. in. stan i zakres ochrony dziedzictwa kulturowego. Stwierdzono, że na analizowanym obszarze występują obiekty wpisane do rejestru zabytków, objęte ewidencją konserwatorską, a także liczne obiekty nieobjęte ochroną konserwatorską, które ze względu na wartość historyczno - architektoniczną i stan zachowania zasługują na ochronę.

Opracowanie analizuje dziedzictwo kulturowe - stanowiska archeologiczne, zabytkowe układy przestrzenne, kompleksy zabudowań historycznych oraz pojedyncze obiekty budowlane, walory krajobrazowe, tradycje, powiązanie ze środowiskiem przyrodniczym, kulturę i oświatę.

Wśród wartości dziedzictwa kulturowego, stanowiących o atrakcyjności turystycznej i badawczej obszaru wymieniono:

- stanowiska archeologiczne z VI - VIII wieku (wykopaliska),
- obiekty zabytkowe z XVIII i XIX w., w tym zespoły budynków kolejowych,
- harmonijną zabudowę ulic: Brzezińskiej i 3 Maja,
- układy ruralistyczne na terenie gminy (w tym układ wsi sznurowej - Gałków Duży z charakterystyczną zabudową drewnianą w układzie kalenicowym),
- elementy strefy krajobrazowej związane z naturalnymi walorami krajobrazu,
- świadectwa walki o niepodległość i polskość.

Na terenie gminy Koluszki znajduje się wiele obiektów zabytkowych. Niestety niewiele jest objętych ochroną poprzez wpis do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Lista obiektów i obszarów objętych Gminną ewidencją zabytków jest znacznie dłuższa i wraz z zabytkami wpisanymi do rejestru obejmuje ok. 60 pozycji.

Poza budynkami uwzględnionymi w wykonanej w 2007 r. gminnej ewidencji zabytków dla gminy Koluszki, studium wymienia również inne obiekty o dużej wartości historyczno - architektonicznej, będące świadectwem tradycyjnego budownictwa wiejskiego i organizacji przestrzeni wsi:

Wieś Będzelin - domy ul. Główna 17, 25, 29, 35, 45, ul. Strażacka 14, 42, kapliczka przy ul. Główniej,

Wieś Borowa - domy ul. Długa 94, 129, 183, 205, kapliczka na ul. Długiej,

Wieś Erazmów - kapliczka,

Wieś Felicjanów - domy 14, 27, 49,

Wieś Gałków Duży - domy nr 18,30, 43, 92, 167,

Wieś Gałkówka Parcela - kapliczka,

Wieś Jezioro - dom nr 42,

Wieś Kaletnik - domy ul. Główna 87 i 91, ul. Klonowa 1, ul. Kościelna 13, 16, 20, 21, 22, 25, 30, 49, ul. Piotrkowska 8,

Miasto Koluszki - domy Łódzka 1, ul. Słowackiego 1, ul. Wigury 21, kapliczka przy Brzezińskiej,

Wieś Nowy Redzeń - domy nr 11, 20,

Wieś Regny - domy ul. Główna 17, 39, 67,

Wieś Różyca - domy ul. Kolejowa 10/2, 28, ul. Sportowa 1, 18, ul. Towarowa 3, 12,

Wieś Stary Redzeń - domy nr 9, 21, 33, 50, 52, 72, 80, stodoła w zagrodzie nr 26,

Wieś Żakowice - domy ul. Piotrkowska 26, 57, 125, kapliczka.

¹⁰ Uchwalone przez Radę Miejską w Koluszkach uchwałą Nr XXXIII/72/2017 z dnia 19 kwietnia 2017 r.

Określonych zostało również 65 stanowisk archeologicznych zidentyfikowanych w ramach prac badawczych Archeologiczne Zdjęcie Polski, położone we wsiach Jeziorko, Kolonia Dłgie (obecnie Dłgie), Koluszki, Katarzynów, Nowy Redzeń, Stary Redzeń, Będzelin, Zielona Góra, Gałków Duży, Gałkówka Parcela, Rózyca, Borowa, Gałków Mały, Świny - Pieńki, Wierzchy Stare (obecnie Wierzchy), Regny.

Studium stwierdza, że na terenie miasta i gminy nie istnieją żadne formy ochrony krajobrazu kulturowego.

Na terenie gminy i miasta Koluszki znajduje się szereg obiektów, które wykazują dużą wartość kulturową oraz przyrodniczą:

- obszar centrum miasta Koluszki w rejonie ulic Brzezińskiej i 3 Maja,
- zespół kolejowych budynków mieszkalnych wraz z zabudową towarzyszącą oraz wieżą ciśnień - obiekty położone w Koluszkach przy ul. Kolejowej,
- strefy ekspozycji kościoła parafialnego p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Koluszkach,
- strefy ekspozycji kościoła parafialnego p.w. św. Trójcy w Gałkowie Dużym.

W analizie S.W.O.T. środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego określono:

- Sily:**
- funkcjonujące powiązania ekologiczne z zewnętrznymi układami przyrodniczymi,
  - wysokie walory środowiska przyrodniczego służące rozwojowi rekreacji,
  - zróżnicowanie przestrzennych struktur przyrodniczych i urbanistycznych,
  - istnienie obiektów o znaczących walorach kulturowych i historycznych,
  - działalność MOK, Miejskiej Biblioteki Publicznej,
  - wydawnictwa lokalne,
- Słabości:**
- występowanie szpecących obiektów w obszarach o wykształconym historycznie charakterze zabudowy,
  - brak aktów prawa miejscowego (miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego) chroniących i kształtujących tereny wartościowe przyrodniczo i kulturowo,
  - niski poziom świadomości mieszkańców w zakresie edukacji ekologicznej,
  - brak systemu monitoringu środowiska,
  - istnienie zagrożeń nadzwyczajnych związanych z magazynowaniem, transportem i przesyłem produktów ropopochodnych,
- Szanse:**
- realizacja przy wsparciu środkami zewnętrznymi działań rewitalizacyjnych w obszarze miasta,
  - wykorzystanie obiektów zabytkowych dla budowania wizerunku i tożsamości miasta,
  - budowa wizerunku gminy jako miejsca atrakcyjnego dla zamieszkania i wypoczynku,
  - powstanie w Lisowicach planowanego sezonowego ośrodka wodnego o funkcji rekreacji, sportu i turystyki,
  - wzrost popularności aktywnych form wypoczynku wykorzystujących walory przyrodnicze i kulturowe,
  - stworzenie kompleksowego, informacyjno - promocyjnego serwisu internetowego,
- Zagrożenia:**
- brak działań mających na celu ochronę i rewitalizację dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego,
  - brak wsparcia finansowego dla działań na rzecz ochrony zabytków.

Wśród głównych wniosków wynikających z analizy uwarunkowań zamieszczono m. in. dotyczące dziedzictwa kulturowego:

- a) miasto i gmina dysponują obiektami zabytkowymi wartościowymi kulturowo i historycznie dającymi podstawę dla budowy jej wizerunku i tożsamości,
- b) zasoby przyrodnicze w obszarze miasta i w jego otoczeniu dają bazę do rozwoju funkcji mieszkaniowych i turystycznych gminy,
- c) struktury przestrzenne centrum miasta są zdegradowane i wymagają rewitalizacji,
- d) istniejące obiekty wartościowe wymagają objęcia ochroną.

W rozdziale „*Kierunki oraz zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej*” stwierdzono, że największe zagrożenie dla ochrony tego dziedzictwa stanowi niski stan świadomości mieszkańców. Niewiedza o wartości zabytków, o skutkach wyrwania ich z kontekstu, o ich znaczeniu dla tożsamości gminy, o trudności ich odtworzenia, a także ignorancja i konformizm, powodują między innymi usunięcie wielu zabytków dla zapewnienia miejsca dla nowych obiektów.

Studium przyjmuje dla ochrony, rozwoju zasobów i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy następujące **kierunki polityki przestrzennej**

1. Rewaloryzacja istniejących zasobów oraz tworzenie nowych wartości kulturowych w przestrzeniach publicznych miasta i obszarów wiejskich.
2. Ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jako istotnych dla budowania tożsamości miasta i gminy.
3. Tworzenie obrazu miasta i gminy rozwijających się harmonijnie, wykorzystujących i szanujących swoje dziedzictwo.

Dla ochrony zespołów obiektów zabytkowych studium wyznacza strefy ochrony konserwatorskiej:

Strefę „B” – strefę ochrony terenów historycznych układów przestrzennych, w której granicach ochronie podlegają: obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków, ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, bądź gminnej ewidencji zabytków, elementy historycznego rozplanowania (sieć uliczna w pierwotnych liniach rozgraniczających, zachowane stare podziały własnościowe w strefie przyulicznej), skala i tradycje kształtowania zabudowy.

Strefą tą objęto:

- zabudowę wzdłuż ulic Brzezińskiej i 3 Maja w Koluszkach,
- wieś sznurową w Gałkowie Dużym.

W obrębie strefy ochrony konserwatorskiej wzdłuż ul. Brzezińskiej i ul. 3 Maja należy:

- bezwzględnie zachować istniejące linie zabudowy oraz dążyć do uzupełnienia zabudowy pierzejowej, poprzez wprowadzenie obowiązujących linii zabudowy, w układzie kalenicowym w stosunku do ulicy;
- zachować w jak najlepszym stanie technicznym istniejące obiekty zabytkowe oraz nie dopuścić do dalszej ich degradacji,
- dążyć do poprawy ekspozycji zabytkowych zespołów przestrzennych,
- stopniowo eliminować obiekty dysharmonijne,
- wykazać szczególną dbałość o rodzaj nawierzchni ulic i ciągów pieszych oraz zieleni w obrębie zespołu,

- w przypadku wymiany zabudowy należy zachować skalę zabudowy i jej charakter, kąt nachylenia połaci dachowych, materiał pokrycia dachu, materiał oraz podziały elewacji,
- dążyć do zachowania pierwotnej formy stolarki,
- nowe budynki powinny posiadać maksymalnie 2 kondygnacje + poddasze. W uzasadnionych przypadkach dopuszczalne jest zastosowanie do 3 kondygnacji, z zachowaniem zewnętrznych cech architektury regionalnej oraz odpowiednich proporcji gabarytowych.

W strefie ochrony konserwatorskiej wsi sznurowej w Gałkowie Dużym należy:

- zachować w jak najlepszym stanie technicznym istniejącą zabudowę drewnianą oraz nie dopuścić do dalszej jej degradacji,
- nawiązywanie gabarytami i formą architektoniczną nowej zabudowy (jednokondygnacyjne + ewentualnie poddasze użytkowe) do zachowanej tradycyjnej zabudowy drewnianej.

Strefę „E” – strefę ochrony ekspozycji zabytkowych oraz szczególnie wartościowych niezabytkowych obiektów i układów przestrzennych. Strefę tę wyznaczono w rejonach:

- zespołu kościoła parafialnego p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Koluszkach,
- zespołu kościoła św. Katarzyny w Koluszkach,
- zespołu kościoła parafialnego p.w. św. Trójcy w Gałkowie Dużym.

Studium określa zasady zachowania ekspozycji w wyżej wymienionych obszarach:

- zakaz wszelkich działań przestrzennych mogących pogorszyć ekspozycję chronionych zespołów, w tym wprowadzenie nowo projektowanych napowietrznych linii przesyłowych, nasadzeń i pełnych ogrodzeń przesłaniających widok w kierunku chronionych zespołów,
- możliwość wprowadzenia zabudowy w strefie ekspozycji zespołów kościoła parafialnego p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP i kościoła św. Katarzyny w Koluszkach oraz ograniczenie jej wysokości w sposób zapewniający ekspozycję kościołów.

Studium określa zasady ochrony obiektów i obszarów zabytkowych oraz stanowisk archeologicznych, a także zasady ochrony krajobrazu kulturowego w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego. Stwierdza, że w ustaleniach tych planów należy zagwarantować ochronę krajobrazu kulturowego poprzez określenie zakresu dopuszczalnych przekształceń przy obiektach zabytkowych oraz ich otoczeniu.

W wytycznych w zakresie programowania mówi się o tym, że centrum miasta Koluszki powinno spełniać funkcję mieszkaniowo-usługową. Usługi, handel należy lokować w parterach budynków mieszkalnych. Powinny znaleźć się tu usługi ponadpodstawowe służące promocji wartości kulturowych miasta:

- a) punkty rzemiosła artystycznego, galerie; b) kawiarnie i restauracje; c) hotele; d) punkt informacji turystycznej i promocji miasta.

Studium wyznacza rowerowe trasy turystyczne dające możliwość zwiedzania miejsc i obszarów zabytkowych:

- a) trasę rowerową „W dolinie rzeki Mrogi” (w porozumieniu z gminami Brzeziny i Rogów),
- b) trasę rowerową „Przez las koluszkowski” (w porozumieniu z gminą Brójce),
- c) trasę rowerową „W dolinie rzeki Rawki do Jezowa” (w porozumieniu z gminą Jezów),
- d) trasę rowerową „Szlakiem cmentarzy ewangelickich”.

3.6.3. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miasta oraz gminy Koluszki

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego miasta Koluszki oraz gminy Koluszki w zakresie wymogów ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków ustalają:

- **Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obrębu ewidencyjnego Nr 1 Miasta Koluszki**¹¹ : w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ustala się:

1) w obszarze planu nie występują obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz obiekty dóbr kultury współczesnej;

2) w obszarze planu obiekt znajdujący się w gminnej ewidencji zabytków stanowi dom powstały w 1925 r., ceglany, przy ul. Brzezińskiej nr 178 (działka nr ew. 3, obręb 1);

3) dla obiektu znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków, o którym mowa w pkt 2, obowiązuje: a) zachowanie gabarytów budynku, pierwotnego kształtu dachu, rodzaju materiałów budowlanych/wykończeniowych, wystroju architektonicznego, stolarki okiennej i drzwiowej (materiału, wielkości, podziału, kolorystyki) oraz kolorystyki elewacji, b) ewentualna rozbiórka obiektu dopuszczona jest wyłącznie w przypadkach uzasadnionych stanem technicznym stanowiącym zagrożenie dla jego funkcjonowania, wykreślenie z gminnej ewidencji zabytków musi być przeprowadzone zgodnie z przepisami odrębnymi;

4) dla obiektu wymienionego w pkt 2 obowiązuje:

a) zachowanie historycznej kompozycji obiektów ze szczególnym uwzględnieniem cech wymienionych w pkt 3 lit. a, z dopuszczeniem przekształceń mających na celu dostosowanie obiektów do współczesnych standardów użytkowych,

b) zakaz docieplania budynków od zewnątrz (w celu ochrony wystroju architektonicznego – detalu i materiału elewacji), c) zakaz lokalizacji elementów technicznego wyposażenia budynków (klimatyzatory, anteny satelitarne, przewody dymowe i wentylacyjne itp.) na elewacjach frontowych i eksponowanych w przestrzeni publicznej.

- **Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obrębów ewidencyjnych 4 i 6 Miasta Koluszki**¹² w zakresie ochrony i rewitalizacji dziedzictwa kulturowego ustala:

– ochronę konserwatorską zabytkowych obiektów architektonicznych o szczególnym znaczeniu dla tożsamości miasta, wpisanych do ewidencji zabytków. Są one do bezwzględnego zachowania: dom przy ul. Brzezińskiej 3, pierzejowa zabudowa ulicy Brzezińskiej i 3 Maja (ul. Brzezińska 4, 16, 22, 24, 26, 30, 35, ulica 3 Maja 4), domy przy ul. Staszica 13,15,17,

– obiektami o mniejszej wartości historycznej są: dom przy ul. Żwirki (murowany), domy przy ul. Staszica 4, 6, 8, 20, domy przy ul. Wigury 7, 21, domy przy ul. Słowackiego 1/3, 5, 18, 25, dom przy ul. Mickiewicza 1, dom przy ul. Teatralnej 3, dom przy ul. Kolejowej 5, dom przy ul. Armii Krajowej 10, domy przy Brzezińskiej 48, 49, 51, dom przy ul. Spacerowej 19, dom przy ul. Towarowej 1, dom przy ul. 3 Maja na placu przydworcowym,

– dla obiektów zabytkowych objętych ochroną konserwatorską oraz przeznaczonych do zachowania ustala się:

* nakaz zachowania zabytkowego charakteru obiektów pod względem formy, materiału i detalu,

* nakaz zachowania pierwotnej formy stolarki,

* zakaz stosowania okładzin winylowych (typu siding) i z blachy trapezowej w elewacjach budynków,

* obowiązek uzgadniania wszelkich prac budowlanych z wojewódzkim konserwatorem zabytków,

– w granicach strefy ochrony konserwatorskiej „B” plan ustala:

¹¹ Zatwierdzony uchwałą Rady Miejskiej w Koluszkach Nr XLVI/64/2018 z dnia 25 czerwca 2018 r.

¹² Zatwierdzony uchwałą Rady Miejskiej w Koluszkach Nr XL/44/06 z dnia 28 sierpnia 2006 r.

- * ochronę historycznego układu przestrzennego w zakresie rozplanowania, skali i bryły zabudowy, dostosowanie nowej zabudowy, skalą, formą bryły do harmonijnego współistnienia elementów kompozycji historycznej i współczesnej,
- * uwarunkowania dla nowej zabudowy, którymi m.in. są: nakaz sytuowania nowych budynków mieszkaniowo-usługowych w pierzei wzdłuż ulic, w obowiązującej linii zabudowy, w układzie kalenicowym w stosunku do ulicy, nakaz stosowania jednolitych materiałów budowlanych i kolorystyki, zakaz stosowania agresywnych barw w elewacjach i dachach,
- * obowiązek uzgadniania wszelkich prac budowlanych z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obrębu ewidencyjnego Nr 5 Miasta Koluszki¹³ w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej, ustala nakaz kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów zgodnie z ustaleniami szczegółowymi dla poszczególnych terenów. Nie ustala wymogów w zakresie ochrony zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; nie występują w obszarze.

-Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obrębu Katarzynów i części obrębu Felicjanów w zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, obejmuje ochroną ustaleniami planu nieczynny cmentarz ewangelicki w Felicjanowie, ujęty w gminnej ewidencji zabytków (nakaz zachowania obiektu oraz jego zabytkowej wartości w zakresie rozplanowania nasadzeń zieleni, układu kwater, przebiegu alejek) oraz nakaz prowadzenia wszelkich prac przy obiekcie zgodnie z wymogami przepisów odrębnych) oraz dom murowany zlokalizowany w Felicjanowie pod nr 14. Obowiązuje zachowanie wartości zabytkowej obiektu w zakresie usytuowania, sposobu kształtowania bryły, kompozycji elewacji, detalu architektonicznego, kolorystyki, zastosowania materiałów wykończeniowych, kształtu dachów, stolarki okiennej i drzwiowej i jej podziałów. Dopuszcza się rozbudowę i nadbudowę obiektu niepowodującą zmiany wyglądu ściany frontowej oraz ścian szczytowych; wszelkie prace przy obiekcie należy prowadzić zgodnie z wymogami przepisów odrębnych.

- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obrębów ewidencyjnych Nr 7 i 8 Miasta Koluszki¹⁴ w zakresie ochrony i rewitalizacji dziedzictwa kulturowego ustala:

- ochronę konserwatorską niżej wymienionych zabytkowych obiektów architektonicznych o szczególnym znaczeniu dla tożsamości miasta, wpisanych do ewidencji zabytków - do bezwzględnego zachowania:

- dom przy ul. Partyzantów 1,
- zespół sakralny - kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP i plebania,
- krzyż kamienny przy zbiegu ulic 11 Listopada i Partyzantów.
- zachowanie obiektów zabytkowych o mniejszej wartości historycznej - domy przy zbiegu ulic Partyzantów i Słonecznej, dom przy ul. Leśnej 12, dom przy zbiegu ul. Św. Stanisława Kostki i ul. Partyzantów, domy przy ul. Partyzantów 11, 17, 26, dom przy ul. Św. Stanisława Kostki 20, domy przy ul. 11 Listopada 13, 23, 33, 47, cmentarz rzymsko-katolicki przy ul. 11 Listopada.

- strefę ochrony ekspozycji „E” obejmującą obszar zabezpieczający właściwą ekspozycję obiektów i zespołów zabytkowych,

- strefę ochrony archeologicznej.

¹³ Zatwierdzony uchwałą Rady Miejskiej w Koluszkach Nr XX/41/2020 z dnia 8 kwietnia 2020 r

¹⁴ Zatwierdzony uchwałą Rady Miejskiej w Koluszkach Nr IX/40/07 z dnia 28 maja 2007 r.

Dla zabytkowych obiektów objętych ochroną konserwatorską oraz zabytkowych obiektów przeznaczonych do zachowania plan ustala:

- nakaz zachowania zabytkowego charakteru obiektów pod względem formy, materiału i detalu,
- nakaz zachowania pierwotnej formy stolarki (w zakresie historycznych podziałów i materiału),
- zakaz stosowania okładzin winylowych (typu siding) i z blachy trapezowej w elewacjach budynków,
- zakaz stosowania jaskrawych barw w elewacjach i detalach,
- obowiązek uzgadniania wszelkich prac budowlanych z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W strefie ochrony ekspozycji „E” plan ustala:

- zakaz lokalizacji nowej zabudowy,
- nakaz zachowania ekspozycji od strony ulic,
- zakaz lokalizacji tymczasowych obiektów budowlanych.

W strefie ochrony archeologicznej plan ustala:

- przeprowadzenie na koszt właściciela lub użytkownika gruntu nadzorów archeologicznych przy wszelkich inwestycjach,
- na prowadzenie nadzorów archeologicznych należy uzyskać pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków. O pozwolenie należy wystąpić nie później, niż 14 dni przed rozpoczęciem inwestycji,
- w sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. Wszystkie nowo odkryte stanowiska archeologiczne należy oznaczyć, zabezpieczyć i powiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Obiekty zabytkowe objęte ochroną konserwatorską występują na obszarach oznaczonych symbolami E11MWU, E31MN. Obiekty przeznaczone do zachowania występują w obszarach oznaczonych symbolami E16MNU, E31-32MN, E34MN, E46MNU i E50MNU.

W granicach strefy ekspozycji „E” znajdują się obszary oznaczone symbolami E11MWU, E16MNU, D29MN.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący obręb Borowo I w gminie Koluszki w zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej obejmuje: a) dawny cmentarz ewangelicki, b) budynek mieszkalny zlokalizowany przy ul. Długiej 43, dz. Nr ewid. 154/3, c) stanowiska archeologiczne nr 16 i nr 17.

Dla ochrony zabytkowego dawnego cmentarza ustala obowiązek uporządkowania z możliwością zagospodarowania o charakterze parkowym, zachowanie i konserwację pozostałości sztuki sepulkralnej oraz zachowanie zabytkowego drzewostanu. Dopuszcza się lokalizację obiektów upamiętniających historię miejsca.

Szczegółowe zapisy planu dotyczą ochrony stanowisk archeologicznych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części obrębu Lisowice w gminie Koluszki¹⁵

w zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ustala wymogi w zakresie ochrony:

- 1) założenia parkowego- park podworski wpisany do rejestru zabytków wraz z jego otoczeniem;
- 2) wnętrz zabytkowych dworu w Lisowicach wpisanych do rejestru zabytków;

¹⁵ Uchwała nr V/18/2019 Rady Miejskiej w Koluszkach z dnia 25 lutego 2019 r.

- 3) dworu i czworaka w Lisowicach, na terenie parku umieszczonego w gminnej ewidencji zabytków;
- 4) pozostałości budowli (przypuszczalnie kaplicy) zlokalizowanej nad brzegiem zbiornika Lisowice,
- 5) stanowisk archeologicznych i stref ochrony archeologicznej.

Dla ochrony założenia parkowego wpisanego do rejestru zabytków, Plan ustala:

- porządkowanie i rewaloryzację terenu;
- zachowanie i ochronę obiektów o wartościach zabytkowych;
- zachowanie istniejących osi widokowych;
- obowiązek kontynuacji historycznych cech rozplanowania oraz form zabudowy;
- dążenie do maksymalnego zachowania i konserwacji istniejącego drzewostanu;
- dopuszczenie nasadzenia drzew i krzewów wyłącznie jako uzupełnienie zabytkowej kompozycji zieleni;
- zakaz stosowania okładzin sidingowych na elewacjach budynków;
- budowę linii elektroenergetycznych i telekomunikacyjnych wyłącznie jako kablowych;
- dopuszcza się wznoszenie ogrodzenia działek ażurowych o wysokości do 1,5 m według decyzji indywidualnych w zakresie formy i materiału, z wyłączeniem stosowania przęsł z prefabrykatów betonowych; powierzchnia prześwitów w ogrodzeniu, na całym jego przebiegu, z wyłączeniem obudowy wjazdu i wejścia na teren działki nie może być mniejsza niż 40% powierzchni ogrodzenia; działania inwestycyjne, w tym budowa publicznych ciągów pieszo-rowerowych oraz działania związane z wycinką i wprowadzaniem nasadzeń zieleni w obrębie strefy prowadzone powinny być zgodnie z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Dla ochrony wnętrza zabytkowych pałacu w Lisowicach Plan ustala:

- zachowanie i konserwację substancji zabytkowej,
- obowiązek dążenia do pełnej rewaloryzacji obiektu.

Dla ochrony pozostałości budowli (kaplicy) zlokalizowanej nad brzegiem zbiornika Lisowice Plan ustala:

- zachowanie, konserwację i zabezpieczenie pozostałości budowli;
- dostosowanie do funkcji miejsca wypoczynku, punktu widokowego itp.;
- dopuszczenie odbudowy obiektu przy zachowaniu aktualnej powierzchni zabudowy, wysokości nieprzekraczającej 10 m oraz zastosowania dachu dwu lub wielospadowego o kącie nachylenia połaci do 75 stopni.

Dla ochrony stanowisk archeologicznych Plan ustala:

- 1) granice strefy ochrony archeologicznej wokół wskazanych 2 stanowisk;
- 2) na obszarze lokalizacji zabytku archeologicznego realizację robót ziemnych lub dokonywanie zmiany charakteru dotychczasowej działalności, należy przeprowadzić badania archeologiczne zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony zabytków;
- 3) w przypadku realizacji robót ziemnych lub dokonywania zmiany dotychczasowej działalności wiążącej się z naruszeniem struktury gruntu, w granicach strefy ochrony archeologicznej, o której mowa w pkt 1, nakazuje się przeprowadzenie badań archeologicznych w formie nadzoru archeologicznego. W zakresie granic i sposobów zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, ustalonych na podstawie odrębnych przepisów – ochronę terenów i obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.

4. Diagnoza stanu zabytków krajobrazu i dziedzictwa kulturowego

Najcenniejszy na terenie gminy zespół zabytkowy, objęty ustawową formą ochrony zabytków w postaci wpisu do rejestru zabytków to zespół dworsko-parkowy w Lisowicach. Stanowi on siedzibę domu opieki społecznej dla dorosłych. Dwór jest w dobrym stanie zachowania. Na wschód od dworu rozciąga się park krajobrazowy o zróżnicowanym drzewostanie. Park w bezpośrednim sąsiedztwie dworu jest pielęgnowany, w ramach projektu „Rewaloryzacja parku w Lisowicach” współfinansowanego z środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi w ramach programu priorytetowego „Przyrodnicze perły województwa łódzkiego – program rewaloryzacji zabytkowych parków” wiernie odtworzono historyczną kompozycję parku, który stał się miejscem atrakcyjnym dla okolicznych mieszkańców i osób przyjezdnych. Następstwem tego jest poprawa warunków estetycznych okolicy.

Pozostałe omawiane w tym punkcie obiekty wpisane są do gminnej ewidencji zabytków.

Neogotyckie kościoły - parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Koluszkach i p.w. św. Trójcy w Gałkowie Dużym są w bardzo dobrym stanie zachowania.

Osiedle mieszkaniowe pracowników kolei w Koluszkach stanowi bardzo charakterystyczny dla miasta zespół zabudowy symbolizujący tradycje kolejarskie. Obiekty mieszkaniowe i budowle techniczne ze stanowiącą dominantę wysokościami wież ciśnień, widoczne są z trasy linii kolejowych. Zespół ten podlega różnym działaniom lub zaniechaniu działań, mającym niekorzystny wpływ na jego stan zachowania i estetykę. Należy domyślać się, że poszczególne lokale mieszkalne remontowane są przez lokatorów w zakresie odpowiadającym ich możliwościom finansowym, z reguły z zastosowaniem najtańszych materiałów budowlanych i bez dbałości o ujednoczenie elementów architektonicznych widocznych w elewacjach budynków (w tym stolarka okienna z PCV o odmiennej od stolarki historycznej kolorystyce). Znacząca w krajobrazie kulturowym miasta jest kolejowa wieża ciśnień. Nowy właściciel prowadzi prace konserwatorskie.

Większość znajdujących się na terenie gminy cmentarzy ewangelickich, będących materialną pamiątką o mieszkańcach gminy tego wyznania, nie ma zapewnionej bieżącej opieki. Zaniedbane, o zatartym układzie przestrzennym, często o zdewastowanych ogrodzeniach wymagają działań pielęgnacyjnych i rewaloryzacyjnych.

Podobnie pielęgnacji i rewaloryzacji wymagają cmentarze z I wojny światowej stanowiące pozostałość po Bitwie Łódzkiej z 1914 r.

Zabytkowa zabudowa mieszkaniowa stanowi z reguły własność prywatną. Jest ona w dobrym lub średnim stanie zachowania.

W niniejszym opracowaniu, określono poniższe szanse (atuty) oraz zagrożenia (słabości) w zakresie zarządzania zasobami kulturowymi Gminy Koluszki.

Szanse (atuty):

- walory krajobrazowe i przestrzenne miasta i gminy, w tym znaczna ilość obszarów leśnych,
- korzystne położenie w sieci komunikacyjnej kraju i regionu, znaczny zakres inwestycji infrastrukturalnych szczególnie komunikacyjnych,
- lokalizacja między głównymi aglomeracjami kraju,
- powstanie strefy inwestycyjnej i wzrost związanych z nią inwestycji,
- działalność organizacji, szczególnie o profilu społeczno - kulturalnym, w tym o profilu historyczno – regionalnym,

- podmioty gospodarcze o ugruntowanej pozycji rynkowej działające od dłuższego czasu w sferze usług i produkcji, związane ze społecznością lokalną,
- istniejącą bazę materialną usług,
- tradycje wielofunkcyjne miasta, w tym szczególnie jako ośrodka kulturalnego i administracyjnego,
- wzrost lokalnego ruchu turystycznego i rekreacyjnego opartego o walory lokalne,
- wytyczenie sieci szlaków turystycznych obejmujących m.in. obszar gminy,
- aktywność i zaangażowanie mieszkańców gminy w ochronę walorów przyrodniczo-kulturowych miejscowości ich zamieszkania, z wiodącą rolą placówek oświatowych,
- liczne powiązania z innymi JST w zakresie wielowymiarowej współpracy.

Zagrożenia (słabości):

- uciążliwości dla stanu środowiska ze strony wzrastającego transportu tranzytowego, w tym szczególnie bliskość węzłów autostradowych, brak obwodnicy Koluszek,
- dekapitalizację zabudowy w historycznym centrum miasta oraz niektórych cennych obiektów na terenach sołectw,
- brak znaczącej oferty noclegowej i gastronomicznej bazy turystycznej,
- degradację niewykorzystanych obiektów przemysłowych,
- brak pełnego wykorzystania przestrzeni publicznych (np. park miejski).

W trakcie realizacji dotychczasowej działalności samorząd gminny wykonał fundamentalne działania mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy dla części obrębu Lisowice, w którego granicach położony jest wpisany do rejestru zabytków zespół dworsko - parkowy w Lisowicach oraz zmianę studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Koluszki, dla której Program był materiałem wyjściowym.

Wykonano także prace renowacyjne we wnętrzach kościołów - parafialnego p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Koluszkach i p.w. św. Trójcy w Gałkowie Dużym.

Na terenie cmentarza z I wojny światowej w Gałkowie Małym wykonano prace porządkowe i konserwatorskie. Uporządkowany został cmentarz ewangelicki w Erazmowie przez członków stowarzyszenia „Historia Koluszek”.

Nawiązano współpracę pomiędzy Nadleśnictwem Brzeziny, a Gminą Brzeziny i Gminą Koluszki dotyczącą utrzymania i rewaloryzacji cmentarza wojennych oraz tworzenie szlaków turystycznych na terenie obszaru Bitwy Łódzkiej 1914 r., a także edukacji przyrodniczo-historycznej.

Wykonano inwentaryzację atrakcji turystycznych na terenie gminy Koluszki, w tym obiektów zabytkowych.

Zakończono realizację przedsięwzięcia „Muzeum w przestrzeni - wielokulturowe korzenie regionu łódzkiego”. Celem tego projektu były m.in.:

- opracowanie koncepcji i wytyczenie lokalnych szlaków turystycznych opartych na walorach regionu,
- promocja tych szlaków jako produktu turystycznego na terenie województwa łódzkiego, wydanie materiałów promocyjnych i multimedialnych.

Przeprowadzono projekt „Koluszki zawsze w centrum – promocja marki Gminy Koluszki”, który m.in. przyczynił się do propagowania gminy, w tym jej dziedzictwa kulturowego.

W ramach edukacji kulturowej przeprowadzono działania popularyzujące wśród młodzieży historię, walory turystyczne i zabytki gminy, wydano także folder informujący o obiektach zabytkowych i wydarzeniach historycznych na terenie gminy Koluszki.

Zrealizowano kilka programów popularyzujących walory antropogeniczne i naturalne Koluszek i okolicy.

Powstała „Sala Muzealna” przy Miejskim Ośrodku Kultury w Koluszkach jest kolejnym dowodem na to, jak ważne dla mieszkańców jest ich dziedzictwo kulturowe.

5. Założenia programowe w zakresie opieki nad zabytkami na lata 2020 - 2023

Zagadnienia związane z opieką nad zabytkami stanowią dla samorządu gminnego istotny obszar działania. Wobec tego przyjmuje się, że priorytetami gminnego programu opieki nad zabytkami są:

Priorytet I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego i rewitalizacji gminy.

Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Priorytet III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości.

Stosownie do tak określonych priorytetów określono kierunki działań i odpowiadające im zadania:

Ad. Priorytet I:

Kierunek działań	Zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy; • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy; • zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych (będących własnością gminy) do nowych funkcji; • stała pielęgnacja zieleni na terenach zabytkowych (w tym gminnych parków, cmentarzy, obszarów nieczynnych cmentarzy wojennych, ewangelickich); • zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.); • opracowanie planu kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych. • Stała współpraca na poziomie planowanych inwestycji z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych prowadząca w konsekwencji do poprawy ich stanu zachowania i utrzymania.
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne	<ul style="list-style-type: none"> • określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych; • prowadzenie bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: gminnych parkach, cmentarzach, obszarach nieczynnych cmentarzy, dawnych parkach dworskich itp. • opracowanie materiałów informacyjnych i turystycznych (map, przewodników itp.) promujących najciekawsze obiekty; • iluminacja najcenniejszych zabytków gminy • umieszczenie przy najcenniejszych obiektach zabytkowych tablic informacyjnych z opisem historii oraz wartości kulturowych i artystycznych; • włączenie problematyki z zakresu dóbr kultury i

	<p>dziedzictwa zlokalizowanego na terenie gminy do systemu informacji turystycznej.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Włączenie mediów do promocji i prezentacji środowiska kulturowego gminy (pracy, telewizji, radia i internetu); • Wspomaganie wszelkich inicjatyw lokalnych (komitetów, stowarzyszeń, klubów) związanych z działaniem na rzecz dziedzictwa kulturowego.
<p>Podjęmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami</p>	<ul style="list-style-type: none"> • współpraca z różnymi instytucjami w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną; • wspieranie, utrzymywanie i tworzenie na rynku pracy miejsc związanych z rewitalizacją kulturalną, społeczną, gospodarczą gminy, w tym obsługa ruchu turystycznego; • tworzenie i wspieranie rozwoju muzeów, sal muzealnych, skansenów, izb pamięci, itp.

Ad. Priorytet II:

Kierunek działań	Zadania
<p>Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego</p>	<ul style="list-style-type: none"> • opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków) oraz obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gminy; • uwzględnianie ochrony zabytków nieruchomych (obiektów architektonicznych, cmentarzy, parków, kapliczek, grobowców, itp.) ujętych w gminnej ewidencji zabytków w opracowywanych dokumentach dotyczących prowadzonej przez gminę polityki przestrzennej (studium, we wszelkich dokumentach mających charakter prawa miejscowego - miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o ustaleniu warunków zabudowy); • uwzględnianie ochrony stref występowania stanowisk archeologicznych ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego; • konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji); • ochrona panoram oraz przedpoli widokowych o wartościach kulturowych.
<p>Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • wystąpienie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków cennych obszarów i obiektów zabytkowych.
<p>Ochrona układów ruralistycznych na obszarach wiejskich</p>	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa ładu przestrzennego miasta i wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnienie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go

	zabudowy; - wyznaczenie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznej siedlisk.
--	---

Ad. Priorytet III:

Kierunek działań	Zadania
Poszerzenie dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	<ul style="list-style-type: none"> • udostępnienie informacji o zabytkach gminy na stronach internetowych oraz miejscowych środkach masowego przekazu; • utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego (foldery, ulotki); • opracowanie mapy turystycznej z uwzględnieniem zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego.
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	<ul style="list-style-type: none"> • organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i udział w nich; • organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych; • wydawanie i wspieranie publikacji poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy; • popularyzacja dobrych praktyk realizatorskich i budowlanych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo; • inicjowanie działań promujących tematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie edukacji przedszkolnej i szkolnej;
Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej	<ul style="list-style-type: none"> • utrzymanie istniejących i wytyczenie nowych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego; • utworzenie i modernizacja elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej; • utrzymanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych) obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego gminy; • współpraca w powyższym zakresie z sąsiednimi JST.

6. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem sporządzającym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminny. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez działania władz gminy prowadzące do osiągnięcia przyjętych w nim celów.

Przedmiotem działania programu jest dziedzictwo kulturowe gminy.

Dostępne instrumentarium służące realizacji niniejszego programu wynika z obowiązujących przepisów prawnych oraz opartych na nich działaniach umocowanych w realiach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych.

W realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Koluszki przewiduje się wykorzystanie następujących grup instrumentów - prawne, koordynacji, finansowe, społeczne, kontrolne.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami w Gminie Koluszki będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- instrumentów prawnych wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami);
- instrumentów społecznych (m.in. poprzez działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);
- instrumentów kontrolnych (m.in. aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

Uruchomienie podanych instrumentów wymaga od władz samorządowych i społeczeństwa inicjatywy i konkretnych działań w wielu sferach prowadzonej działalności:

- wykorzystywania wszelkich dopuszczonych prawem i polityką ochronną państwa przepisów dla efektywnego przygotowania polityki i programów ochrony dziedzictwa kulturowego w mieście i gminie,

- wykorzystywania regionalnych programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego województwa dla realizacji lokalnego programu opieki nad zabytkami,

- tworzenia platform współpracy pomiędzy sąsiednimi samorządami o podobnych problemach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego w celu zwiększenia skuteczności podejmowanych inicjatyw,

- nawiązania ścisłej współpracy z innymi samorządami dla tworzenia wspólnej, polityki ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego,
- tworzenia opracowań planistycznych odpowiednio do potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego,
- sporządzania analiz i ocen skutków wpływu planowanych działań inwestycyjnych na dziedzictwo kulturowe gminy,
- pozyskiwania z wszelkich dostępnych źródeł środków finansowych, w tym przyjęcie zasad partnerstwa publiczno-prywatnego w realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- pozyskania poparcia społecznego dla działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- koordynowania działań prowadzonych w stosunku do dziedzictwa kulturowego,
- współpracy z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami,
- efektywnego zarządzania programem,
- prowadzenia ciągłego monitoringu zmian w stanie dziedzictwa kulturowego gminy.

7. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami opracowywany jest w Gminie Koluszki co cztery lata i stanowi wykładnię dla działań ochronnych dziedzictwa kulturowego.

Ocena stanu realizacji programu powinna być przeprowadzona przez radę gminy przy ewentualnym udziale Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz organizacji zajmujących się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami działających na terenie gminy. Dla oceny tej istotne znaczenie mieć będzie także opinia lokalnej społeczności, wobec czego niezbędne jest udostępnienie programu do publicznej wiadomości.

Dla potrzeb dokonania oceny gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Koluszki niezbędne jest prowadzenie monitoringu wybranych wskaźników i wyników działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych celów określonych w tym programie.

W ramach Priorytetu I: „Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego i rewitalizacji gminy” przyjęto następujące kryteria:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami;
- wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom;
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi;
- inne kryteria opisowe lub mierzalne wskaźniki dostępne podczas wdrażania priorytetu, np.:

- dokonanie oceny działań prowadzących do wykorzystania dla potrzeb rozwoju turystyki obiektów i obszarów zabytkowych,
- dokonanie oceny stanu tras turystycznych oraz szlaków wytyczonych m.in. w ramach przedsięwzięcia Muzeum w Przestrzeni – wielokulturowe korzenie regionu łódzkiego,
- potwierdzenie utworzenia gminnego systemu informacji i promocji dziedzictwa kulturowego,
- przeanalizowanie ilości i efektów kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów objętych ochroną konserwatorską,
- określenie ilości szkoleń, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, w których udział wzięli pracownicy samorządu gminnego.

W ramach priorytetu II: „Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego” przyjęto następujące kryteria:

- poziom (w %) objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego;
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych;
- liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii;
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi;
- inne kryteria opisowe lub mierzalne wskaźniki dostępne podczas wdrażania priorytetu, np.:
- określenie ilości uporządkowanych cmentarzy wojennych, ewangelickich i mogił żydowskich,

- potwierdzenie prowadzenia działań mających na celu eliminację zagrożeń mających wpływ na zachowanie i bezpieczeństwo obiektów zabytkowych (brak prac remontowych, brak użytkownika),
- dokonanie oceny aktualności gminnej ewidencji zabytków,
- dokonanie oceny zaawansowania prac inwentaryzacyjnych obszarów zieleni zorganizowanej (parków i cmentarzy) na terenie gminy,

W ramach priorytetu III: „Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości” przyjęto następujące kryteria:

- liczba opracowanych prac studialnych (np. studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego);
  - liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie gminy, konferencji;
  - liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych;
  - liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników);
  - liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej;
  - liczba osób zwiedzających muzea, sale muzealne, skanseny, izby regionalne itp.;
  - liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego;
  - inne kryteria opisowe lub mierzalne wskaźniki dostępne podczas wdrażania priorytetu, np.:
- dokonanie oceny współpracy z organizacjami społecznymi i pozarządowymi działającymi na rzecz środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego gminy,
  - potwierdzenie prowadzenia działań mających na celu eliminację zagrożeń mających wpływ na zachowanie i bezpieczeństwo obiektów zabytkowych (brak prac remontowych, brak użytkownika),
  - określenie ilości i rodzaju działań związanych ze wsparciem samorządu dla ochrony dziedzictwa kulturowego,
  - dokonanie oceny stopnia pozyskania wsparcia finansowego dla działań prowadzonych na terenie gminy, związanych z ochroną zabytków,
  - określenie ilości lekcji i pogadanek przeprowadzonych w szkołach i przedszkolach,
  - określenie ilości konkursów plastycznych dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy,
  - określenie ilości kierowanych do dorosłych mieszkańców cyklicznych spotkań, konferencji, wykładów dotyczących dziedzictwa kulturowego gminy,
  - ocena stopnia realizacji przedsięwzięcia mającego na celu upamiętnienie i udostępnienie terenów atrakcyjnych z punktu widzenia turystyki kulturalnej,
  - ocena stopnia wykorzystania mediów dla prezentowania problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego gminy,
  - potwierdzenie ogólnego udostępnienia bazy danych o zabytkach miasta.

8. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2020-2023

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie związany m.in. z zapewnieniem właściwego użytkowania obiektów z możliwością wyekspozowania ich wartości, a także z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na jego posiadaczu, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac jest jej zadaniem własnym.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

I. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 282 z dnia 21.02.2020 roku). Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 czerwca 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. , poz. 1674).

Program operacyjny DZIEDZICTWO KULTUROWE realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów.

Witryna internetowa: <http://www.mkidn.gov.pl>

II. Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Łódzki. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Witryna internetowa: <http://www.lodz.wuoz.gov.pl>

III. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego

W ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Łódzkiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego – ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Witryna internetowa: <http://bip.lodzkie.pl>

IV. Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi

W ramach działania „Odnowa i rozwój wsi” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

Witryna internetowa: <http://www.minrol.gov.pl>

V. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje udzielane na remonty i konserwacje obiektów sakralnych w zakresie wykonywania podstawowych prac zabezpieczających obiekt (bez wystroju i wyposażenia).

Witryna internetowa: <http://www.mswia.gov.pl>

VI. Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody.

Witryna internetowa: <http://www.nfosigw.gov.pl>

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą być finansowane z Funduszy Unii Europejskiej, m.in.:

- 1) Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), którego działalność koncentruje się na różnych dziedzinach m.in. rozwój turystyki oraz inwestycje w dziedzinie kultury.
- 2) Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko na lata 2014-2020, który stanowi jeden z programów operacyjnych przy wykorzystaniu środków Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W ramach programu realizowanych jest 17 osi priorytetowych m.in. 12 – kultura i dziedzictwo kulturowe.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.

VII. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi

Z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego jednostki samorządu terytorialnego lub inni właściciele parków mogą ubiegać się o środki finansowe z programu pt. Rewaloryzacja zabytkowych parków województwa łódzkiego. Celem programu jest zachowanie i ochrona dziedzictwa historyczno-przyrodniczo-kulturowego parków poprzez ich rewaloryzację. Fundusz przeznacza posiadane środki na udzielanie:

- pożyczek,
- pożyczek pomostowych,
- bezzwrotnych dotacji,
- przekazywania środków państwowym jednostkom budżetowym,
- dopłat do oprocentowania kredytów i pożyczek zaciąganych w bankach komercyjnych
- częściowej spłaty kapitału kredytu bankowego.

Forma i intensywność dofinansowania: pożyczka i dotacja, przy czym otrzymanie dotacji warunkowane jest zaciągnięciem pożyczki. Łączna kwota wsparcia wynosi do 95% kosztów całkowitych zadania, przy czym dotacja nie może przekroczyć 50% kwoty możliwego dofinansowania.

Witryna internetowa: <http://www.wfosigw.lodz.pl>

VIII. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020

Oś priorytetowa V – Ochrona środowiska – podjęte działania mają za cel zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów naturalnych i kulturowych oraz ich zachowanie.

O dotacje z Regionalnego Programu dla województwa łódzkiego mogą występować m.in.

1. Mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa.
2. Jednostki Samorządu Terytorialnego.
3. Służby publiczne inne niż administracja.

Witryna internetowa: <http://www.rpo.lodzkie.pl>

Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

LP.	OBIEKT	NR
1.	LISOWICE - WNEȦRZE DWORU, MUR. XVIII/XIX W., ZABYTKI RUCHOME: - PIECE KAFLOWE, - DEKORACJE STIUKOWE, - BOAZERIE DREWNIANE SUFITÓW, - ELEMENTY ŹELAZNE, KUTE ELEWACJI.	WUOZ - 640/34/05 Z DN. 03 LUTEGO 2005 B/218/65
2.	LISOWICE - PARK PODWORSKI TYPU ANGIELSKIEGO	WUOZ - 640/34/05 Z DN. 03 LUTEGO 2005 NR REJ.: A/269 Z 30.05.1967R.

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków:

LP.	OBIEKT	NR REJESTRU/DATA
Kościół w Gałkowie Dużym - we wnętrzu kościoła znajduje się:		
1.	manierystyczny tryptyk z XVII w. z umieszczonym w centralnej części obrazem Ukrzyżowania namalowanym temperą na desce	NR 10/1 z dn. 25.07.1970 r.
2.	krucyfiks z Grupą Ukrzyżowania z połowy XVII w.	NR 10/2- 10/4
3.	krucyfiks z połowy XVII w.	NR 10/5
4.	barokowa monstrancja wieżyczkowa z pocz. XVII w.	NR 10/6

Gminna ewidencja zabytków

Lp.	Miejscowość	Nr karty gminnej ewidencji zabytków	Nr i data wpisu do rejestru zabytków	Obiekt	Adres	Nr ewid. działki	Konstrukcja	Datowanie	Stan	Obecna funkcja
1.	Lisowice	1/1593	W rejestrze zabytków znajdują się wnętrza obiektu B/218/65	Pałac	Lisowice	24.lut	Ceglana	Przełom XVIII i XIX w.	Bardzo dobry	Dom Pomocy Społecznej
2.	Lisowice	2/1593	A/269 z 30.05. 1975 r.	Park podworski	Lisowice	24.lut		Przełom XVIII i XIX w.	Dobry	Park
3.	Koluszki	3/1593		Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	Koluszki ul. 11 Listopada 17	19 obr.7	Ceglana	1903r.	Dobry	Kościół
4.	Koluszki	4/1593		Plebania	Koluszki ul. 11 Listopada 17	18/6 obr.7	Ceglana	1903r.	Dobry	Plebania
5.	Koluszki	6/1593		Dom	Koluszki, ul. Brzezińska 3	299	Drewniana	Pocz. XX w.	Zaniedbany	Mieszkalna i usługowa
6.	Koluszki	8/1593		Dom	Koluszki, ul. Brzezińska 16	501	Ceglana	1921 r.	Dobry	Mieszkalna i usługowa
7.	Koluszki	7/1593		Dom	Koluszki, ul. Brzezińska 4	508 obr. 4	Ceglana	1930r.	Dobry	Mieszkalna i usługowa
8.	Koluszki	9/1593		Dom	Koluszki, ul. Brzezińska 22	498 obr.4	Ceglana	1921 r.	Dobry	Mieszkalna i usługowa
9.	Koluszki	10/1593		Dom	Koluszki ul. Brzezińska 24	497	Ceglana	1921 r.	Dobry	Mieszkalna i usługowa
10.	Koluszki	11/1593		Dom	Koluszki ul. Brzezińska 26	496 obr. 4	Ceglana	Pocz. XX w.	Dobry	Mieszkalna i usługowa
11.	Koluszki	13/1593		Dom	Koluszki ul. Brzezińska 35	269 obr.4	Ceglana	1901 r.	Zaniedbany	Mieszkalna
12.	Koluszki	12/1593		Dom	Koluszki ul. Brzezińska 30	494 obr.4	Ceglana	1912r.	Dobry	Mieszkalna
13.	Koluszki	14/1593		Dom	Koluszki ul. Brzezińska 178	3 obr.1	Ceglana	1925r.	Dobry	Mieszkalna
14.	Koluszki	15/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 2	399/9	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
15.	Koluszki	16/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 2A	399/9	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
16.	Koluszki	17/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 2B	399/9	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
17.	Koluszki	18/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 6	399/9	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
18.	Koluszki	19/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 9	399/12	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
19.	Koluszki	20/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 11	399/12	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
20.	Koluszki	21/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 13	399/12	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
21.	Koluszki	22/1593		Dom	Koluszki ul. Kolejowa 15	399/12	Ceglana	IV ćw. XIX.	Dobry	Mieszkalna
22.	Koluszki	23/1593		Cmentarz parafialny	Koluszki, ul. 11 Listopada 49 - 53	32 i 33		Założony na pocz. XX w.	Bardzo dobry	Sepulkralna
23.	Koluszki	62/1593		Zespół budynków gospodarczych	Koluszki ul. Kolejowa 2 - 6	399/9	Ceglana	Koniec XIX w.	Zaniedbany	Gospodarcza
24.	Koluszki	63/1593		Zespół budynków gospodarczych	Koluszki ul. Kolejowa 9 - 15	399/15	Ceglana	Koniec XIX w.	Zaniedbany	Gospodarcza
25.	Koluszki	24/1593		Wieża ciśnieni	Koluszki ul. Kolejowa	399/11	Betonowa/ żelbetowa	1926 r.	Zaniedbany	Nieużytkowana
26.	Koluszki	64/1593		Obelisk poświęcony T. Kościuszce	Koluszki ul. Towarowa 3	724/18 obr.4			Dobry	Pamiętkowa
27.	Koluszki			Kapliczka	Rondo Jana Pawła II	9/1, 264/ 1 obr. 7	Kamienna	Pocz. XX w.	Dobry	Kultowa
28.	Galkówek			Obelisk poświęcony powstańcom z 1863 r.	ul. Dzieci Polskich 6	224/3	Kamienna			Pamiętkowa
29.	Galków Duży			Układ ruralistyczny wsi - wieś sznurowa						

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Koluszki na lata 2020 - 2023

30.	Galków Duży	26/1593		Kościół pw. Św. Trójcy	Galków Duży ul. Dzieci Polskich 32	365	Ceglana	Lata 1873 - 1879	Bardzo dobry	Kultowa
31.	Galków Duży	27/1593		Plebania	Galków Duży ul. Dzieci Polskich 32	70	Ceglana	1879 r.	Bardzo dobry	Mieszkalna, administracyjna
32.	Galków Duży	28/1593		Cmentarz przykościelny	Galków Duży ul. Dzieci Polskich 32	363		XVII w.		Lapidarium
33.	Galków Duży	29/1593		Cmentarz parafialny	Galków Duży ul. Dzieci Polskich	215		Założony w XIX w.	Dobry	Sepulkralna
34.	Galków Mały	31/1593		Cmentarz wojenny	Wzniesienie w lesie			Mogily z lat 1914 i z 1939 r.	Dobry	Pamiątkowa
35.	Będzelin	33/1593		Dom	Będzelin, ul. Główna 77	228	Drewniana	Pocz. XX w.	Dobry	Mieszkalna
36.	Słotwiny	34/1593		Dom	Słotwiny, ul. Wąska 13		Drewniana	1 ćw. XX w.	Zaniedbany	Mieszkalna
37.	Słotwiny	35/1593		Cegielnia	Słotwiny, ul. Tomaszowska	03.lis	Ceglana	Koniec XIX w.	Zły	Nieuzyskowy
38.	Słotwiny	36/1593		Cmentarz ewangelicki	Słotwiny	75		Pocz. XX w.	Bardzo zły	Nieuzyskowy
39.	Słotwiny	37/1593		Kapliczka	Słotwiny, ul. Długa		Ceglana	Lata 50 XX w.	Dobry	Kultowa
40.	Słotwiny	61/1593		Obelisk upamiętniający bitwy partyzanckie AK	Słotwiny	294/2 i 292		Koniec XX w.	Dobry	Pamiątkowa
41.	Kaletnik	39/1593		Cmentarz parafialny	Kaletnik ul. Cmentarna	181 i 233		Założony w 2 połowie XX w.	Dobry	Sepulkralna
42.	Kaletnik	40/1593		Dom	Kaletnik ul. Cmentarna 4	122	Ceglana	Lata 20 XX w.	Zaniedbany	Mieszkalna
43.	Kaletnik	41/1593		Dom	Kaletnik ul. Klonowa 17	113/1 i 113/2	Drewniana	Lata 20 XX w.	Dobry	Mieszkalna
44.	Borowa	42/1593		Cmentarz ewangelicki	W kompleksie leśnym	64 obr.1		1 połowa XX w.	Bardzo zły	Nieczynny
45.	Borowa	43/1593		Dom	Borowa, ul. Długa 43	306/1	Drewniana	Koniec XIX w.	Dobry	Mieszkalna
46.	Regny	45/1593		Dom	Regny, ul. Główna 45	76/2	Drewniana	Lata 20 XX w.	Dobry	Mieszkalna
47.	Erazmów	46/1593		Cmentarz ewangelicki	Erazmów	150		1 połowa XX w.	Bardzo zły	Nie czynny
48.	Felicjanów	48/1593		Cmentarz ewangelicki	Felicjanów	156 i 202		XIX w.	Zły	Nieczynny
49.	Felicjanów	65/1593		Mogila - obelisk zyd. ofiar terronu wojennego	Felicjanów	156		1990 r.	Dobry	Pamiątkowa
50.	Leosin	49/1593		Cmentarz ewangelicki	Leosin	311		1 połowa XX w.	Dobry	Nieczynny
51.	Leosin	50/1593		Dom	Leosin 12	370	Drewniana	Koniec XIX w.	Dobry	Mieszkalna

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Koluszki na lata 2020 - 2023

52.	Przanowice	52/1593		Cmentarz ewangelicki	Przanowice	137		I połowa XX w.	Nie istnieje	Nieczynny
53.	Stamirowice	54/1593		Cmentarz ewangelicki	Stamirowice	367		I połowa XX w.	Zły	Nieczynny
54.	Żakowice	55/1593		Cmentarz ewangelicki	Zakowice	38		Początek XX w.	Zaniedbany	Nieczynny
55.	Różyca	56/1593		Dom	Różyca, ul. Kolejowa 16	92/1	Drewniana	Lata 20 XX w.	Dobry	Mieszkalna
56.	Różyca	57/1593		Dom	Różyca ul. Sportowa 8	129	Drewniana	Lata 20 XX w.	Zaniedbany	Mieszkalna
57.	Stary Redzeń	58/1593		Dom	Stary Redzeń 20		Drewniana	Początek XX w.	Dobry	Mieszkalna
58.	Stary Redzeń	59/1593		Dom	Stary Redzeń 23		Drewniana	Początek XX w.	Dobry	Mieszkalna
59.	Nowy Redzeń	66/1593		Mogiła żydowskich dziewczynek zamordowanych przez hitlerowców	Nowy Redzeń			1940 r.	Dobry	Sepulkralna, pamiątkowa
60.	Świny	67/1593		Cmentarz parafialny	Świny	125		Początek XX w.	Dobry	Sepulkralna
61.	Katarzynów			Pomnik ku czci Marszałka Józefa Piłsudskiego	Katarzynów	364/6	Murowana	1930 r	Dobry	Pamiątkowa

Wykaz gminnej ewidencji zabytków podlega ciągłej aktualizacji

Wyniki głosowania

Podjęcie uchwały w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla gminy Koluszki na lata 2020-2023. (druk nr 2) opiniuje Komisja Zdrowia, Opieki Społecznej i Ochrony Środowiska

20 ZA

0 PRZECIW

1 WSTRZYMUJĘ SIĘ

0 BRAK GŁOSU

0 NIEOBECNY

Lista imienna

ZA 20

Adrian Kut

Anna Szostak

Antoni Tomczyk

Arkadiusz Loba

Dariusz Borkowski

Dariusz Janeczek

Ewelina Przygodzka

Jacek Dudka

Jan Kołaczkowski

Jarosław Kłosiński

Katarzyna Staroń

Krzysztof Kubasiewicz

Marcin Szadkowski

Michał Nowak

Michał Sudowski

Mirosław Supera

Paweł Lewiak

Piotr Stefańczyk

Ryszard Piasny

Wiesław Ścieszko

PRZECIW 0

WSTRZYMUJĘ SIĘ 1

Maria Markowska-Kurc

BRAK GŁOSU 0

NIEOBECNY 0